

ROZDÍL IV.
ROZDĚLENÍ STATKŮV.

KAPITOLA PRVÁ.

DŮCHODY.

§. 53. *Jaké jsou důchody.*

Tázeme se, jakým způsobem rozděluje se čistý výtěžek výrobní činnosti národu mezi účastníky výroby, nebo jinými slovy, jak stanoví a jak liší se důchod výrobní, jehož dostane se jednotlivcům výroby se účastnícím, aby pomocí jeho došli konečného cíle veškeré výrobní činnosti, spotřeby? Že jde jenom o důchod výrobní a že důchod užívací jakož i odvozený (srv. § 19.) pouštíme mimo se, plyne z toho, že důchod výrobní jest pramenem, z něhož ostatní prýstějí; neboť důchod záležející v užívání kapitálu úkojného dán jest nabytím a držením tohoto kapitálu, a ten nově nevzniká než z kapitalisace důchodu výrobního, tak jako důchod odvozený pochází z převedení důchodu výrobního na osobu výroby nijak se neúčastnivší. V národním hospodářství, jež spočívá na právních základech vyložených v §. 15.,

liší se dvojitý druh důchodu výrobního — a o tom jak praveno jediné pojednáváme — :

1. důchod smlouvami napřed pevně vyměřený a na konečném výsledku výroby nezávislý, jehož dostává se

a) pracovníkům všeho druhu a jenž nazván jest mzdou;

b) půjčovatelům kapitálu a jenž nazván jest úrokem.

V účtech soukromého podnikatele objevuje se obojí ten důchod jako náklad výrobní, a musí jemu nahrazen býti cenou výrobků, ač nemá-li výroba vésti ke skutečným ztrátám (srv. §. 19.);

2. důchod, jehož dostává se podnikatelům a který napřed není pevně vyměřen, nýbrž stanoven jest teprva cenami odbytých statků. Tento důchod slove ziskem podnikatelským.

Zisk, úrok a mzda jsou trojitým ryzím druhem důchodu výrobního, s kterým setkáváme se v politické ekonomii naší doby, spočívající na shora zpo-
menutých právních základech a na stávajícím rozdělení majetku kapitálového.

Leckdys individualní důchody neobjevují se v té ryzosti, nýbrž druh s druhem rozmanitě smíšený jsou. Úrokem neřídka nazývá se důchod, který není ryzím úrokem nýbrž spíše ziskem podnikatelským, jako na příklad při dividendách akcionářských podnikatelův; mzdou druhdy nazývá se důchod, který není ryzí mzdou, nýbrž i ziskem podnikatelským, jako když pracovníkům dostává se mimo

pevnou, třeba nízkou vyměřenou mzdu i podíl z čistého výnosu podniku (tantiěmy).

Z konkurrence hospodářův o největší prospěchy pochází snaha (tendence) každému druhu důchodu jaksi vstřípená, dosíci po všem národním hospodářství rovné výše, jako jí dosahuje voda ve spojených nádobách. Jakkoli tato tendence nevšude a nikdy úplna nerealisuje se, lze přece stanovití pro určité časy a místa jakousi normalnou výši zisku, neb úroku a mzdy, hledíc k hospodářům za normalných podmínek výrobně činných, jakož i k průměru jednotlivých důchodů. Nad tuto normalnou hladinu vynikají některé důchody individualní, vzniklé za zvláště příznivých podmínek výroby a odbytu a takové zvláštní zvýšení nazýváme rentou. Hledíc k normalné výši důchodu praví se pak, že ten neb onen důchod jest rentovně zvýšen.

§. 54. *Zisk podnikatelský.*

Shora, v §. 34., bylo pravěno, že cena v některých případnostech dovede značně povznéstí se nad náklad výrobní, mnohdy zase že gravituje k nákladu výrobnímu; trvale ani na samém nákladu výrobním, aniž ovšem pod ním nemůže spočinouti, sice by výroba přestala. V tom záhybu mezi cenou a nákladem výrobním ukrývá se zisk; tím rozdílem spravuje se a určován jest.

Zisk podnikatelský liší se podstatně od důchodův

ostatních; úrok i mzda pevně napřed jsou smluveny mezi dvěma určitými kontrahenty (podnikatelem a kapitalistou, podnikatelem a pracovníkem); při zisku pevného nic není a jakkoli na konec také určován jest summou porůzných smluv směnných, kterými podnikatel vyrobené statky prodává, nelze přece ani předvídati, dojde-li k takovým směnám, jaký bude odbyt, jaké ceny a jaký na konec čistý výnos výroby. Neméně liší se zisk od úroku a mzdy hospodářským důvodem (titulem), na kterém zakládá se; úrok brán jest za poskytnuté užívání kapitálu, mzda za poskytnuté užívání síly pracovní při výrobě, ale zisk brán jest za podnikání to jest za vedení a ekonomicko-technické upravení výroby, za vyhledávání odbytu schopných hodnot užitných a za risiko, jež podnikatel vždycky podstupuje vyráběje na spekulaci, pro odbyt z předu nezabezpečený. Zisk proto není ani úrokem zvláštního druhu — vždyť třeba podnikatel vlastního kapitálu ani nemá, ani mzdou — vždyť někdy podnikatel na samém počátku vzdaluje se činného účastenství. Jest tudíž nesprávně vypočítávati zisk v procentech kapitálu, který podnikateli náleží a nesprávně přičísti podnikateli z čistého výtěžku jakousi část po způsobu mzdy. Podnikatel ovšem rozpočítávati bude, zda-li zisk jemu představuje alespoň takové zúročení vlastního kapitálu, jakého by dosíci mohl, kdyby sám výroby se vzdal a kapitál jinému na úrok půjčil, a takovou po případě odměnu za osobní účastenství u výrobě, jaké by hledě ku schopnostem svým za dočasných poměrův

mohl nadíti se, kdyby sám u jiných za mzdu služby konal. Podnikatel snad vzdá se výroby podnikatelské, jestliže zisk ani tomu ani onomu požadavku nevyhovuje, ač necení-li výše samostatnosti svojí a možností, činně platnosti zjednávatí individualitě své a po případě i lepších úspěchův se dopracovati; ale přese všecken rozpočet ten nepřestává zisk býti zvláštním druhem důchodu. Jenom když hledí se ku právě řečenému rozpočtu, mluvíti lze s jakýmsi malým oprávněním o hrubém a čistém zisku.

Jest patrnó, že minimalní hranicí zisku bude z pravidla ona výše jeho, která rovná se asi summě obvyklého úroku a obvyklé mzdy za spolupůsobení vlastního kapitálu a práce podnikatelovy při výrobě; kdyby dosaženo nebylo ani této výše, kteráž ani neposkytuje náhrady za risika, přestává dokonce veškeren hospodářský podnět k podnikání, leda že by jak už naznačeno, hospodář vysoko cenil samostatnost svou. Nad touto hranicí dosahuje zisk nejrozmanitější výše a ssaje do sebe mnohé nepředvídané výhody z příznivých konjunktur, ve kterých ani pevně vyměřený úrok ani mzda nemají účastenství; za to podnikatel také v šanc vydán jest nárazům a pohromám nepříznivé konjunktury. Jakkoli pravda jest, že k podnikům velice výnosným hrnc se podnikatelský kapitál a že tudíž tendence vyrovnací panuje u všech oborech zisku, že naopak nepříznivé podniky opouštěny jsou: přece jednak nesnadná přenesitelnost kapitálu z výroby do výroby (srv. §§. 20. a 34.), ale i rozmanité osobní nadání podnikatelské,

tu větší energie a odvaha, tu čilejší rozhled a zkušenost, tu větší bystrozrak při vybírání pomocných sil a dokonalejší technická cvičenost, tu třeba i větší nesvědomitost a prohnanost jsou toho příčinami, že zisk ukazuje nejrozmanitější kvantitativné variace a že osobité zisky odchyľují se od vypočítaného průměru v takové míře, jakou při úroku a mzdě jen po různu nalézáme. Rozumí se, že zisk tím větší jest, čím více za rovných cen výrobků daří se buď pro podnikatelovo přičinění osobní buď pro konstelaci tržní (§ 34.) snížení náklad výrobní, jmenovitě úrok cizího kapitálu půjčovního a hlavně mzdu pracovní; odtud spor mezi interessem kapitálu podnikatelského a interessem práce.

§. 55. Úrok.

Úrok jest náhrada za poskytnuté užívání cizího kapitálu anebo krátce úrok jest cena užitků kapitálových (srv. §§. 38. a 43.) Důchodův úrokových není bez úvěru a proto teprve na vyšších stupních národohospodářského vývoje, když úvěr počíná rozmáhati se, nalézáme hojněji důchodův úrokových, obzvláště úroků z movitého kapitálu a s nimi třídu lidí žijících jediné z důchodů takových (rentierové, srv. §. 41.)

Nevšecho jest vlastním pravým úrokem, co dlužník dává věřiteli, ať už pod jménem úroků v obecném slova smyslu (interessü), nebo pod jménem ná-

jenného, pachtovného, činže a j. Veškerost takové úplaty, kterou nazvati lze hrubým úrokem, zavírá v sobě kromě ryzího úroku představujícího jenom náhradu za poskytnuté užívání kapitálu, začasťo jiné příměšky, jako jsou náhrada za risiko, které věřitelé půjčující podstupují, náhrada za opotřebování kapitálu samého (quota amortisační), náhrada za správu a dozor nad rozpůjčenými kapitály.

Hrubý úrok zajisté měniti se bude netoliko podle summy ryzího úroku nébrž i podle velikosti ostatních částic; praemie za risiko a tudíž všecek hrubý úrok bude vysokým, když dlužník málo bezpečnosti podává, když právní řády jsou chatrnými, když soudové nejdou, když braní úroku vůbec jest zakázáno a pod. (viz §. následující). Výše ryzího úroku, jenž jest cenou užitků kapitálových, spravuje se týmiž skutečnostmi jako cena jiných statkův. Užitková platnosť kapitálu půjčovního měří se výnosností výrob, ve kterých užívá se kapitálu; platnosť nákladová visí na risku a obtížnosti, kapitálu nabytí a zachovati. Na tak nízkou míru úrok neklesne, aby nebylo více s prospěchem užitků kapitálových postupovati jinému, tak že by kapitály v rukou nepodnikatelských byly spotřebeny a nebylo jich více tvořeno; tu by poptávka po užitcích kapitálových zajisté zvýšila cenu (úrok). V těchto minimalních a maximalních mezích bude stanovovati výši úroku poměr poptávky a nabídky; úrok stoupne, když rozpoutané podnikavosti a spekulaci nepostačuje summa nabízeného kapitálu; tak bývá před krisemi.

Čím více jest kapitálu, jehož vlastníci sami k výrobě užívati nedovedou neb ostýchají se a čím méně jest vůbec lidí podniku chtivých, tím menší bude míra úroková; tak bývá v dobách zastrašenosti po krisích.

Že neběží pouze o kapitály peněžité, jest na bíle dni a nevždycky nedostatek peněz znamená nedostatek kapitálu, jako na opak nedostatek kapitálu neznámá vždycky nedostatek peněz. Přes to však mezi kapitály půjčovnými stojí kapitály peněžité daleko v popředí; vždyť peníze jsou neutrální jakousi formou statkův a lze je z pravidla snadno přelstí z formy peněžité do kterékoliv jiné právě potřebované formy (peníze jsou prostředkem k převádění statkův) Z té příčiny úrok z kapitálu peněžitého jest jaksi vzorem pro všechen ostatní úrok.

Tendence po všeobecné rovné výši realizuje se při důchodu úrokovém mnohem snáze a dokonaleji, než při důchodu podnikatelském; kdekoli v národním hospodářství objeví se stoupání úroku z půjčovného kapitálu, tam zajisté dříve nebo později pohrnou se kapitály k tomu cíli uvolněné z jiných výrob a zvýšená nabídka zarovná rozdíly. Méně než kdokoliv jiný jest majitel půjčovného kapitálu peněžitého vázán na určitý stát, jestliže právní bezpečnost i v jiných zemích dostatečna jest; kapitalista jest pak — jak Adam Smith (*Inquiry into the nature and causes of the wealth of nations 1776*) již pravil — v pravdě světoobčanem a hledati bude lepšího zúročení kapitálu v cizině, jakmile domácí

míra úroková mu nevyhovuje (anglický, belgický, francouzský kapitál v Rakousku; srv. §. 37.)

Stoupající blahobyt a s ním stoupající množství kapitálu jakož i zdokonalenost a bezpečnost právních řádův jsou toho příčinami, že úrok v zemích národohospodářsky pokročilých bývá nižším než v zemích menší hospodářské kultury (Anglie, Belgie — Rakousko, Rusko), a lze pravidlem vytknouti, že úrok u vývoji a pokroku poměrů národohospodářských má tendenci klesavou; že by vůbec zmizeti mohl, jak se strany některých spisovatelů předvídáno bylo, nikterak nelze mysliti (srv. shora o minimalní sazbě úroku), vždyť neúročná půjčka není než darovaným užitkem kapitálovým.

Obecná poměrně stálá sazba úroková platí pro kapitály více nebo méně pevně uložené; naproti tomu při kapitálu nejpohyblivějším t. j. při kapitálu tržebním, při veliké části bankovního kapitálu míra úroková podrobena jest častějším a větším fluktuacím a skokům.

Průměrná míra úroku z kapitálu peněžitého jest pak měřítkem, vedle něhož posuzuje a vypočítává se hodnota pevného kapitálu úročného a to kapitalisací důchodu úrokového; když průměrná obecně platná míra úroková jest 5⁰/₁₀₀ t. j. $\frac{1}{20}$ kapitálu, stanoví se hodnota pevného kapitálu (na př. pozemku, domu a j.), jenž do roka dává 100 zl. nebo 500 zl. důchodu úrokového, na zl. 100×20 t. j. 2000 resp. 500×20 t. j. 10.000 zl.; klesne-li obecná míra úroková na 4⁰/₁₀₀ t. j. $\frac{1}{25}$ kapitálu, mají řečené kapitály

hodnoty zl. 100×25 t. j. 2500 nebo 500×25 t. j. 12.500; stoupne-li míra úroková na 6% t. j. $\frac{1}{1000}$ kapitálu, mají uvedené kapitály hodnoty 1666 zl. resp. 8330 zl. Tímto způsobem nezcela správně vypočítává se druhdy také hodnota kapitálu, jenž nikoli není půjčovním (srv. o tom §. předcházející).

§. 56. Úrok: Lichva úroková.

Úroku z kapitálu peněžitého předpisována bývala mravem i právem snad od samého počátku úvěru rozmanitá obmezení, jejichž překročení po výtce nazýváno lichvou. Pokud úvěru bývalo po různu a pokud zejména úvěr spotřební převládal, zakazoval mrav a druhdy samo právo všechen úrok a lichvou bylo veškeré umlouvání a braní úroku. V evangeliu sv. Lukáše VI. 35, jest psáno: Milujte nepřátely své a dobře číňte a půjčujte nic se odtud nenadějíce; o toto a jiná místa písma svatého opírala církev křesťanská naprosté zákazy úrokové a vliv její způsobil, že předpisům náboženským platnosti bývalo zjednáváno i ramenem světským. Skutečnost ze souvěkých poměrů národohospodářských pocházející, že totiž úvěru z pravidla jenom vyhledáváno bylo od dlužníků strádajících k ukojení pilné potřeby, že tudíž dlužník netěžil výrobou z peněz zapůjčených a že průpověď nummus nummum non parit (peníze nerodí peněz) pravdou byla: dodává tomuto zákazu úrokovému jakési hospodářské ospravedlnění. Je-

díné židé mívali privilegium půjčovati na úrok, to jest provozovati lichvu. Časem ovšem změnily se poměry a úvěr výrobní dral se do popředí (rozvoj měst, průmyslu a tržby); těžil-li dlužník z cizího kapitálu, bylo zajisté slušno, aby větitel participoval na výtěžku, k němuž dlužníkovi dopomáhal odstoupením užitekú kapitálových. Církev chtějíc pro zamezení lichvy poskytovati úvěru neúročného, zakládala zastavárny zvané montes pietatis a jest zajímavo, že sama hospodářským nezbytím přivedena byla k tomu, aby úroky brala pro uhrazení rostoucího nákladu, jehož vyhledávala správa ústavů půjčovních. Proto mrav spřátelil se ponenáhlu s braním úrokův a také právu pro tlak změněných poměrův a názorů nezbylo než povolití a připustití úroky do určité výše (5^{0/0}). Lichvou bylo pak braní úroků přesahujících zákonnou sazbu. V nové době hospodářský obchod i těmito předpisy cítil se stísněným a v našem věku došlo znenáhla po veškeré takorka Evropě ke zrušení zákonův úrokových, takže právo neznalo lichvy. Přes to mrav zavrhoval naporád jako lichvu všecken úrok obvyklou míru přesahující, pokud v něm jevílo se zistné kořistění z tísně nebo z nevědomosti a lehkovážnosti dlužníkovy; hojně stesky obecenstva do zmáhající se prý lichvy a některé krvavé »oběti lichvářů« přiměly zákonodárce v nejnovější době, aby obnovili zákony lichevní, aniž však užito bylo zákonné maximalné sazby úrokové jako pevného rozhraní mezi úrokem lichevním a nelichevním.

Za našich dob v zemích nynější civilisace evrop-

ské, kdež úvěr výrobní má nepoměrnou převahu nad úvěrem spotřebním, se stanovité ryze ekonomického schvalovati nelze zákonů lichevních. Technika práva — jakož spisovatel místněji vyložil ve článku: O úroku a lichvě, Osvěta r. 1879. str. 965. nn. — nepřipouští definice deliktu lichevního, leč pomocí sazby úrokové; praví-li zákon: lichva jest vykořisťování nouze a nevědomosti dlužníkovy při jednání úvěrním skrze nepřiměřeně vysoké platy úrokové — udává jako znaky deliktu události přes příliš vniterní, nezjevné a musí posouzení na újmu všech jednajících stran ponechati soudci případ od případu. Neklamných objektivných znakův, jimiž by podle vyšetřeného průměrného případu pevně dal označiti se právní delikt lichvy, není mimo sazbu úrokovou. Avšak sazby úrokové jsou těsným poutem hospodářského obchodu a u většině případů více škodí než všeho vsudy prospějí; štítí-li se tedy právo sazeb úrokových, mělo by vůbec vzdáti se stanovení deliktu a ponechati stíhání a vyluhování lichvy mravu a pokrokům vzdělanosti mravní a hospodářské (srv. §. 11.).

Proti sazbám úrokovým theorie národohospodářská ode dávna brojí a shrnujeme námitky její tuto:

Úrok nedá se nikdy uvésti na pevnou zákonnou sazbu jsa veličinou měnivou; úrok klesne zajisté, když jest mnoho kapitálu, pro který není dostatek výrobního zaměstnání, protože soutěžící kapitalisté spokojí se raději s menší odměnou, než aby kapitály ladem nechali. Rozmnoží-li se naopak poptávka

s příležitostmi k výrobnímu užití kapitálu, kdežto s druhé strany snad není přiměřených zásob kapitálu, povznese se úrok.

Nezbytných požadavků hospodárnosti nelze obmeziti a umlčeti sebe přísněji prováděnými zákony lichevními; kdykoli ten, jenž kapitálu nutně potřebuje, nedovede poskytnouti věřiteli dostatečné jistoty, že kapitál vrátí, musí jemu vyšším úrokem již napřed nahrazovati možnou ztrátu kapitálu. Těchto nad míru rozmanitých stupňův jistoty a nejistoty zákonná sazba nikdy dbáti nemůže a proto vyměřena jsouc příliš těsně rozmnožuje toliko nebezpečí, jež věřiteli hrozí; musí zajisté dlužník — jakož Adam Smith už rozumuje — zvýšeným úrokem kromě ostatního již napřed nahrazovati ztráty, které by věřiteli vzniknouti mohly z pokut a trestů za překročení sazby úrokové (lichvy). Tím způsobem sazby úrokové a zákony lichevní chtějíce zlepšiti, zhorší postavení nejistých dlužníkův. Praemie za risiko, kterou hrubý úrok zhusta vzedme se tak velice, pokládá Stein (die Volkswirtschaftslehre) za vlastní sídlo lichvy.

Zákonné sazby způsobují — jako J. St. Mill vykládá — znemravnění lidu; obsahujíť začasto ustanovení, že dlužníkovi když věc udá, sleví se nedoplačená část kapitálu a úroku nebo že alespoň splacené úroky pokládají se za splátku na kapitál (tak i Stein navrhuje); tak tedy po zákonu dostane se odměny lidem, kteří věřitele přivádějí do trestu, zmocnivše se majetku jeho.

Není zákonů, které by tak často obcházeny byly,

jako zákony lichevní; prostředků k tomu cíli vedoucích jest po ruce síla a marně snažili se zákonodárcové dosáhnouti ziskuchtivé vypočítavosti, lidské sebe zevrubnějším zakazováním všech způsobů lichvy. Toho důkazem jest zákonodárství lichevní od samých počátků středověku až po nejnovější doby a věru překvapujícím byl malý počet processů lichevních jsa přirovnán k hojnosti lichvy ve skutečném životě. A zákon, jenž tak zhusta obcházen jest, není-liž netoliko marným, nébrž nepodkopává-liž i vážnost všeho práva?

Jestliže zákonodárce dbaje toho co právě uvedeno bylo, vyměří sazbu úrokovou příliš vysokou, doufaje, že zabrání alespoň nejkřiklavějšímu vykořisťování lichevnímu, tu vůbec nedotkne se lichvy, pokud ona pohybuje se pod zákonnou sazbou; co týče se těch nejkřiklavějších případů, namítati lze proti zákonu přece jenom vše, co posud bylo řečeno.

Nechť jest nebo není zákonů lichevních, tolik jisto jest, že marnotratný, lehkomyšlný a nepořádný dlužník laciného úvěru neobdrží od řádných hospodářův a že nesvědomitě sobectví a bezohledná hrabivost vždycky dotíratí bude na duchovnou, mravní a hospodářskou slabost a bezbrannost bližního. Jestliže mravní vzdělání odstraní mravní nedostatky dlužníkův i věřitelův a jestli zároveň dobrá organizace úvěru usnadní poctivému dlužníku úvěr osobní, zřídnou zajisté úžasnou měrou řady lichvářův a obětí jejich; v tom směru jest zasazovati se; dokud však

lichva nevymizí, s prospěchem zůstávána jest kázní mravu a náboženství.

§. 57. *Mzda.*

Mzda jest odměna placená za užívání cizí síly pracovní, nebo stručněji řečeno mzda jest cena práce. Za všeobecné svobody pracujících tříd stanoví se cena práce úmluvou mezi zaměstnatelem a zaměstnancem, jenž práci nabízí; práce ovšem na rozdíl ode všech jiných statkův nedá odloučiti se od osoby nabízečovy a proto kupec - zaměstnatel nabývá dispošice nad veškerou osobností pracovníkovou, ustanovuje způsob a po případě i místnost pracovní jakož i společnost, ve které pracovníku po čas práce nalézati se jest a i jiné. (Srv. o tom Thornton, On labour a Brentano, die Arbeitergilden der Gegenwart.)

Jako pojem úroku v obyčejné mluvě má užší význam než v terminologii národohospodářské, tak i terminus mzda zavírá v sobě všeliké odměny, kteréž obyčejná mluva označuje slovy služné, gage, honorář, mzda a j. Slovem dělník označujeme každého, kdo žíví se mzdou ve smyslu obecné smlouvy (denní, týdenní, kusovou mzdou za práci obyčejně ruční); širším pojmem pracovník označujeme všechny, kterým dostává se mzdy v národohospodářském smyslu, tedy dělníky, pak ale též úředníky a všeliké námezdní zřízence. Mzda podnes z pravidla jest pevnou, z absolutných cifrách napřed smluvenou veličinou,

kteřou zaměstnatel zaváže se dáti pracovníku; druhdy objevují se smíšené formy, takže mzda skládá se pak z odměny pevně napřed pro všechny případ vyměřené a z odměny, jejíž výše spravuje se neznámým ještě výsledkem hospodářské činnosti (relativně číslo); tak na př. že zaměstnanci dostane se nějaké quoty ($\frac{1}{10}$) výnosu přesahujícího určitý normal (tantiemy), že jemu případně určité procento hodnoty surovin, když spotřeba jejich nedosáhne jistého normalu a pod. Mzda bývá buď mzdou časovou (locatio conductio operarum) t. j. odměnou, jež vyměřena jest nehledíc k výsledkům činnosti pracovní podle určitých časových jednotek (den, týden, měsíc, rok), ve kterých práce koná se; tak zejména bývá při činnostech, jejichž účelem není výroba hmotných statkův (úředníci veřejní a soukromí, služebníci a j.) a při sprosté práci dělnické; anebo bývá mzdou kusovou (locatio conductio operis) t. j. odměnou vyměřenou za provedení určitého výkonu neb úkolu pracovního, nech činnost trvá delší nebo kratší dobu; tak bývá zejména při mnohých výroбах průmyslových, hornických, rolnických. Tento způsob odměňování práce poroučí se zvláště proto, že dohání pracovníka k pilnosti a prospěchu poutaje prospěch jeho zjevně ku prospěchu zaměstnatelovu, pak že různým silám a schopnostem pracovním, jakož i různé příčinlivosti a pili zjednává přiměřeně různé odměny. Dělnictvo do práce kusové mnoho sobě stýskává, protože jednak práce ta svádí ku přepracování (Akkordarbeit ist Mordarbeit), podruhé proto,

že dělníci zkracováni bývají prostředníky, kteří vstupují mezi ně a vlastního zaměstnatele. Ostatně mzda kusová jediné tam s prospěchem jest, kde celé dílo rozložiti lze v řadu částečných výkonů (podrobné tarify jako na př. ve strojárnách) a kde dílo nevyhledává nejpečlivějšího propracování, které by chvatem práce akkordové trpělo. (Srv. o tom Cunningham, *Conditions of social well-being* 1878.)

Cena práce spravuje se týmiž skutečnostmi jako cena jiných statkův; záleží tudíž na platnosti nákladové a na užitkové platnosti práce, pak na poměru mezi poptávkou a nabídkou práce a konečně na směnné hodnotě peněz.

I. Nákladová platnost práce spravuje se nákladem, jehož v určité době a v určité zemi jest třeba k vypěstění a zachování pracovní síly. V té příčině rozhodnou bude míra života, to jest způsob žití a obyčeje konsumční, kterých pracovníci domohli se a přidržují. Že mzdou netřeba uhraditi toliko náklad praesentní výživy pracovníkovy, nýbrž že třeba jest, amortisovati mzdou také kapitál, kterého všecko vychování vyžadovalo, aby pomocí jeho pracovníctvo odchovati mohlo novou generaci svoji, jest na bíledni; vždyť by jinak prořídly řady pra-pracovníků v druhé generaci do té míry, žeby umenšená nabídka práce nezbytně způsobila přiměřené zvýšení mzdy. Neuhrazuje-li mzda také výživy pracovníkův invalidních, t. j. neposkytuje-li možnosti k zachování nějakých úspor (pojištění) pro čas cho-

roby a staroby, doplácí po případě společnost za zaměstnatele tuto zadržanou mzdu (veřejné chudinství; srv. E. Engel, Preis der Arbeit).

Obyčejná pracovní síla neboli sprostá práce náleží zajisté ke statkům, kterých kvantum časem rozmnožiti lze po žádosti poptávky. Z té příčiny cena sprosté práce všeobecněji než cena všeliké jiné práce povždy blížíti se bude nákladu výrobnímu t. j. nákladu obživy osoby a rodu dělníkova a neposune se na dlouho ani nad ani pod náklad ten (srovnej §. 34). Ten jest, jak Lassalle praví, »železný zákon mezdní«, ježž Ricardo první přesně vytknul a jehož socialismus velmi často dovolává se. Avšak železné krutosti, která do něho vnucuje se, není v tom zákonu neboli pravidle, podle něhož cena práce stanovena jest, protože pravda není, že mzda nemůže spravovati se, než nákladem nezbytné nutné obživy, nébrž spravuje se nákladem obvyklé obživy každé třídy pracovníků (míra života — relativné potřeby existenční). Tak jest netoliko při sprosté práci nébrž druhdy u větší snad míře při všeliké vyšší, cvičené práci. Stoupání a zvelebování míry života visí z valné části na pracovníctvu samém předpokládajíc ovšem pevnou mravní vůli a vědomé počínání jeho; pohříchu toto předpokládání vždycky hrubě ani nemůže se uskutečniti, jako níže zpomenuto bude. Když dělnictvo pevně drží se dosavadní míry života jako nepominutelné podmínky existence, odpovídajíc ke snižování mzdy odkladem sňatků, sdržením plození, vystěhováním nebo přechodem k jinému zaměstnání,

domůže se časem zajisté zvýšené mzdy a uhájí obvyklé míry života. Užije-li dělnictvo dočasného zvýšení mzdy nikoli k časným sňatkům, k rozmnožování rodin nebo k hýření (Irčané), nýbrž k zlepšení míry života a kapitalisaci (Angličané), dovede trvale uhájiti zvýšené mzdy a lepší míry života.

Nízké mzdy, které třeba nestačí ani na uhrazení nákladu nužné obživy, udrží se ovšem i trvale, když dělník uhrazuje schodek mezdni jinakým důchodem; tak bývá, když veřejné chudinství jako někdy v Anglii dělníka z části vydržuje a v skutku tedy za podnikatele doplácí na mzdu, nebo když ochotníci a dilettanti (amateurs) za mzdu pracují, nebo když výdělek prostituční doplňuje mzdu a jiné. Konkurrencí pracovníků takových opírajících existenci svou o jiný důchod velice ztíženi jsou zajisté ti, kdož výhradně jsou odkázáni na důchod mezdni.

Výrobní náklad práce resp. jednotlivého dne anebo výkonu pracovního jest větší, když zaměstnání dělníkovo není trvalým, takže mzdou uhraditi jest i obživu v dobách nezaměstnanosti (práce saisonní, pokrývači, zedníci a j., srv. §. 22.); nebo když práce jest nad obyčej namáhavá a stráví mnoho síly, kterou třeba nahraditi; nebo když práce dlouhého cvičení a studia vyžadovala a pod.; u všech těch případnostech mzda bude z pravidla vyšší (viz ostatně následujícího oddělení III. předposlední odstavec).

II. Užitková platnost práce visí na hospodářském prospěchu, kterého prací lze dodělati se a na

ocenění, kteréhož jemu dostává se; čím větší jest odbyt a čím příznivější ceny, čím větší tudíž výnosy produkce, tím větší lze dávatí odměny pracovní; že zejména při průmyslu dělnictvo v příčině té závisí na dovednosti a obratnosti podnikatelů výrobu vedoucích, jest na dlani. Všeho čistého výtěžku mzda pracovní nemůže pohltiti, protože by nezbylo ani na zisk ani na úrok a protože by zmizel všecken podnět k podnikání. Na konec povždy mohovitost spotřebitelského obecenstva, pro které statky vyráběny a jímž placeny jsou, rozhodne o užtkové platnosti práce. Také mzda služebníkův a vyšších pracovníků spravuje se mohovitostí poptávky, efektívnou hodnotou prisuzovanou službám a výkonům. Obec (stát) stanovíce mzdy (služnc) zřízenců svých zajisté hleděti budou ke mzdám v soustavě soukromohospodářské právě placeným, sice by ve mnohých případech těžko dovedly posouditi užtkovou platnost výkonů; na výšku mzdy ovšem blahodárně účinkovati dovedou, reprezentující ohromnou část poptávky a dbající v mezích hospodárnosti slušného odměňování pracovníctva (srv. §. 13.).

III. Ve prostoru vymezeném shora užtkovou, zdola nákladovou platností práce pohybuje a ustanovuje se mzda tlakem poměru mezi poptávkou a nabídkou práce, neboli konkurrencí poptavačův a nabízečův. Poptávka po práci dělnické představována jest nakonec poptávkou po statcích součinném práce

vyrobených; poptávka po práci vychází po skutečném výsledku od spotřebitelstva; podnikatelé vystupují pouze jako prostředníci a jejich vlastní kapitál tím méně na váhu padá, čím hojněji užívá se úvěru. (O theorii »fondu mezdního« bude později zmínka učiněna v §. 64.; mylnost její však již tuto vysvětluje.) Jestliže poptávka po statečích pobídne podnikavost a podniků práce chtivých jest více než nabízené práce, stoupne zajisté mzda; opak nastane nedostane-li se práci podniků. V dobách veliké podnikavosti a stoupajícího blahobytu posune se poměr zhusta ve prospěch práce tak, jako bývá ve mladých zemích koloniálních, kdež není s dostatek ruk na zpracování přehojného kapitálu; konjunktura nesvědčí tudíž výhradně a pokaždé kapitálu. (Roku 1870-73 byla veliká hausse (stoupání) mzdy dělnické; druh champagne-ského vína prodáván na tisíce lahví v hornických distriktech Belgie; za to v l. 1874-78 byla veliká baisse (klesání) mzdy, která teprv od r. 1879 povoluje. — Vůbec po krizi roku 1873 dělnictvu — avšak i podnikatelům dařilo se špatně; v hnědouhelných distriktech severozápadu českého dostávali dělníci r. 1879 za 136⁰/₀ práce 80⁰/₀ mzdy, kterou ještě r. 1874 za 100⁰/₀ práce byli dostávali, takže mzdy klesly o 41⁰/₀; jedině tím bylo lze výrobu neztenčenu udržeti; tak uvádí A. Bráf ve spisu, o němž ihned ještě se zmíníme.)

Nabídku práce představuje souhrn lidí zaměstnání pracovního hledajících a mzdy potřebných. Avšak jednolitou massu nabídka práce nepředstavuje; nic

nehledíc ku pracovníkům vyššího druhu samo dělnictvo roztríditi sluší na cvičené a na sprosté dělníky; a zase při cvičené práci představuje skoro každé hlavní odvětví výroby samostatné těleso, pokud jde o nabídku a poptávku pracovní; proto zhusta různé obory výrobní mívají leccjak rozdílnou otázku mezdní; (toho praktické doklady naléztí lze na příklad ve průmyslových a hornických výrobach českých, které popisuje A. Bráf ve spisu Studien über nordböhmische Arbeiterverhältnisse). Nabídka sprosté necvičené práce snad nejvíce kolísá; jestli obor práce té jaksi reservoírem, do něhož připlývá — třeba jenom na čas — nabídka práce cvičené, již nedostalo se zaměstnání odborného (cvičení průmysloví dělníci nádeniči neobdrževše přístupu do dílen odborných); práce sprostá takového odlivu a útočiště v nouzi nemá. V dobách příznivé konjunktury na trhu pracovním vystupuje sprosté dělnictvo zase jako rezervní armáda vyplňující nedostačující řady dělnictva cvičeného.

Při práci dělnické více než při jiné nabídka podnes má posici nepříznivější než poptávka. Předně pro to, že přirozená tendence rozmnožovací v kruzích dělnických doposud málo jest obmezována, takže nabídka nedbajíc dočasné poptávky bez ustání rozepíná se. Po druhé jest nabídka práce dělnické z pravidla neodkladna vyhledávajíc uzavření smlouvy mezdní stůj co stůj (viz §. 33.); poptávka naproti tomu snese snáze odkladu. Po třetí poptávka vychází od menšího počtu vzdělaných a obezřelých

hospodářů, samostatných vyrabitelů, kdežto dělnictvo ani rozhledu nemá po trhu pracovním ani na vzájem spojeno (koalováno) není, aby kompaktní massu nabídky postavilo naproti kompaktní masse poptávky.

Nabídka práce jest menší tam, kde výkon pracovní má do sebe buď značné nepříjemnosti buď nebezpečí; v takových případnostech poptávce jest vábiti pracovníky vyšší mzdou. Za to silný proud nabídky obracetí se bude k zaměstnáním buď snadným buď příjemným anebo přímo rozkošným; odtud pocházejí nízké mzdy písařů (písařská práce zhusta jest mimo to reservoírem nezaměstnané vyšší práce evičené), pak spisovatelův, učencův, úředníkův a důstojníkův. Komu ze zaměstnání pracovního dostává se cti, slávy, moci, dostává se z pravidla menší mzdy ve hmotných statcích.

Nízká cena sprosté práce pochází z veliké nabídky a ta spočívá na malém nákladu výrobním (žádné nebo nepatrné vyučení); větší a veliké mzdy kvalifikované práce zakládají se na menší nabídce, která spočívá na vyšších nákladech výrobních nekaždému přístupných. Obzvláště vzácné síly a výkony pracovní dosahují zhusta cen monopolických (výteční umělci, viz §. následující); takové ceny ostatně působí druhdy žádostivost, marnivost nebo jakýkoli mravný nebo nemravný předsudek poptávky (paucorum furor; renomované marchandes des modes, oblíbené byť i umělecky nepatrné herečky nebo zpěvačky à la Nana a pod.)

IV. Veliký peněz ještě nečiní mzdu velikou a malá mzda peněžitá není už sama o sobě nízkou mzdou; záleží právě na směnné hodnotě peněz; srv. §§. 36. a 37. Cena práce t. j. peněžitá mzda bude spravovati se netoliko skutečnostmi doposud pod čísly I., II. a III. uvedenými, nýbrž i směnnou hodnotou, kupní silou peněz. Věcná mzda t. j. summa statků, které za peníze mzdou obdržené koupiti lze, rozhodnou jest pro pracovníka; peněžitý výraz věcné mzdy, která spravuje se právě řečenými třemi skutečnostmi, určován jest dočasnou hodnotou peněz. Avšak na jiném místě již podotknuto bylo, že právě cena práce poměrně pomalu a zdlouhavě přizpůsobuje se nepříznivým změnám směnné hodnoty peněz, takže mzda peněžitá zůstává na delší dobu touže jakkoli peníze byly pozbyly hodnoty; tím ovšem věcná mzda jest snížena. Stoupla-li by směnná hodnota peněz, znamená nezměněná mzda peněžitá tolik co stoupnutí věcné mzdy.

§. 58. *Renta.*

Kdekoli poptávka způsobuje a v činnosti udržuje výroby, které za rozdílných nákladů výrobních produkuje, přizpůsobí se cena povždy nejvyšším, to jest těm nákladům výrobním, kteréž mají podnikatelé vyrábějící za nejnepříznivějších podmínek. To s dostatek vysvětleno jest v §. 34., ku kterému tady stále budiž hleděno. Všichni vyrábětelé, kteří produkuje

za příznivějších podmínek, o nižším nákladu výrobním, obdrží pak cenou výrobků zvláštní plus důchodu a tím jest renta. Že renta není částí nákladů výrobních, že tedy renta tvořena jest cenou a nikoli cena rentou, není hrubě třeba podotýkati, jakkoliv o tom dříve bývalo rozepisováno se obsírně. Patrně, že renta není samostatným druhem důchodu, nýbrž že objevuje se pouze jako zvláštní zvýšení některého důchodu: zisku podnikatelského neb úroku a lze říci také mzdy. Kdo má zvláště úrodný nebo zvláště příznivě situovaný pozemek, bere rentu ve způsobě zisku podnikatelského nad průměr zvýšeného, jestliže sám na vlastní risiko vyrábí; jestliže pozemek propachtuje, bere rentu jako úrok kapitálový nad průměr zvýšený; a kdo konečně zvláště jsa nadán anebo zvláště jsa dovedným propůjčí práce své jinému za úplatu, bere mzdu rentovně zvýšenou.

Nejdůležitějším a také nejdříve vědou pozorovaným a vykládaným druhem renty jest ta, jež brána buď jako zisk, buď jak úrok z kapitálu pozemkového: renta pozemková. Vznik její vykládá anglický ekonomista David Ricardo (*Principles of political economy and taxation* 1817) způsobem asi tímto: Dejme, že půda veskrz neobdělaná osídlena jest kolonií málo hojnou; pokud jest přebytek půdy I. jakosti a pokud jí každý bezplatně smí osvojití, bude spravovati se cena výrobků pozemkových na př. žita nákladem výrobním, jehož vyhledává obdělávání pozemků I. třídy, t. j. nákladem, jehož třeba jest k odměňování a udržování vykonané práce a

k nahrazení spotřeбенého kapitálu. Avšak obyvatelstva přibývá a záhy veškeré pozemky I. jakosti jsou okupovány a obdělány; než výnosy jejich už nestačí vzrůstající poptávce. Konkurence poptávky zvýší pak cenu až na summu, která rovná se výrobnímu nákladu žita, vyrobeného na půdách, které jsou méně úrodnými, které však co do jakosti jsou nejbližšími půd původně obdělávaných. Na tomto stupni udrží se cena, pokud kvantum žita vyráběného na pozemcích I. a II. kvality postačuje poptávce; jakmile toho více není, stoupne znovu a stoupá a stoupá až způsobí výrobu žita na půdách ještě nepřívětivějších, jakosti III., tím že úplna nahrazuje náklady její. Potud Ricardo.

Vyšší náklady výrobní na pozemcích označených jako II. a III. kvalita pocházejí ve skutečnosti z rozmanitých, kolikráte velice složitých příčin a poměrů; přece však lze poměry ty uvést na tři kategorie tuto položené: Předně jsou pozemky později v obdělání vzaté od přírody méně úrodné než pozemky nejdříve obdělávané, takže tíž práce a tíž kapitál docílí na nich menších sklizní a menších výnosů. Avšak stane se třeba, že vyrábětelé — místo by chopili se ihned kultury pozemků II. a III. kvality — naloží na obdělávání dosavadních rolí I. kvality více práce a kapitálu, aby intenzivnější soustavou orební urvali půdě větších výnosů. A tu vidíme druhou kategorii příčin, které působivají zvýšení nákladu výrobního. Pravíť J. St. Mill: »Meze, které vlastnosti půdy kladou výrobě, nepodobají se

překážce způsobené zdí, která nehybna stojí na určitém místě překážejíc pohybu nejinak, než že jej činí docela nemožným; přirovnali bychom meze tyto spíše k velice pružnému a roztžitelnému provazu, který sotva kdy jest napjat tak mohutně, aby nebylo lze napjati ho ještě více, jehož tlak ale cítěn jest dávno před tím, nežli dojde se konečné hranice napjetí a který pocítován jest tím silněji, čím více blížíme se hranici té.« Zvyšuje-li — vypočítává Thünen (Der isolierte Staat) — mrvivo navezené na $\frac{1}{2}$ ", výnos žita o $\frac{1}{2}$, působí druhý návoz mrviva na $\frac{1}{2}$ " již toliko plus $\frac{3}{8}$ žita, třetí už jenom $\frac{1}{4}$ a t. d. — Třetí konečně kategorie příčin, pro které výrobní náklady musí stoupati, záleží v poloze, ve které jest pozemek hledě k trhu, nebo k prostředkům dopravním nebo k místu, ve kterém plodiny bývají zpracovány. Mysleme si — praví opět Thünen — že všechny pozemky kruhem okolo tržiště položené, jsou rovně úrodný; tu za stoupající poptávky postupovati bude kultura od pozemků trhu nejbližších k pozemkům vzdálenějším, jakmile zvýšená cena nahradí vzdálenějším vyrabitelům náklady dovozu.

Pramenem renty pozemkové jsou netoliko pozemky rolnické nýbrž i městské pozemky stavební (místa stavební v centru velikých měst).

Ale renta z kapitálů, jež jsou v soukromém vlastnictví jednotlivců — a kapitálem také byli lidé, dokud byli právními věcmi (vysoká cena otroků velmi cvičených a vzdělaných ve starověku), — připadá jediné tomu vlastníku, jemuž kapitál náležel v onom

mezidobí, ve kterém stoupla hodnota výrobkův neb užitekův jím docílených. Představme sobě pozemek rolnický v sousedstvu města vzrůstajícího, který léta na př. 1860 vynášel do roka 1000 zl., takže cena, za kterou toho času právě prodán byl, rovnala se podle tehdejší průměrné míry úrokové 20.000 zl. Dejme, že po 10 let, až do r. 1870 ani způsob obdělávání toho pole ani míra úroková se nezmění; když pak do těch 10 let, do r. 1870, stoupne cena ploidin pozemku toho v té míře, že pozemek nyní vynáší 1500 zl. do roka, bere vlastník jeho uvázavší se v držení r. 1860, rentu 500 zl. a pozemek má r. 1870 hodnotu $1500 \times 20 = 30.000$ zl. Prodá-li vlastník r. 1870 pozemek za tuto cenu, bude míti nový vlastník z pozemku toliko průměrný důchod, jenž rovná se 5% zúrokování kapitálu 30.000 zl. a renta zmizí, neboť vplynula jsouc kapitalisována do trvalého majetku starého vlastníka. — Druhý jest případ tento: Dejme, že pozemek maje touž kulturu, vynáší r. 1870 jako roku 1860 do roka jenom 1000 zl., že však zatím obecná míra úroková byla klesla s 5% na 4%; tu pozemek dává důchod, jakého poskytují kapitály v summě — nikoli více 20.000 zl. nébrž 25.000 zl. a ta bude cena pozemku; prodá-li dosavadní vlastník pozemek za 25.000 zl. zkapitalisuje rentu svou a nový vlastník bere jenom obyčejný rentovně nezvýšený důchod (4% z 25.000 zl.) Setká-li se stoupnutí hodnoty výtěžků (první případ) s klesnutím míry úrokové (druhý případ), vyšine se renta a hodnota pramene jejího ještě

výše. Tak tedy nejenom okolnost, že za stoupající lidnatosti zdražují se užitky pozemkové, nýbrž i okolnost, že za stoupajícího blahobytu obecná sazba úroková má tendenci klesavou, účinkují na zvýšení renty pozemkové, které ve případech právě označených dostává se vlastníkům pozemkův snad jako nahodilého, nevydělaného důchodu. Ale když brojí se za našich dob se mnohých stran pro tuto nahodilost a nevydělanost mnohých důchodů rentovních proti veškeré, obzvláště pozemkové rentě a proti vlastníkům půdy jako pijavicím společnosti: přehlíží se patrně, že vlastníkové půdy tím řídkěji jsou majiteli a požívatelem renty, čím hojněji pozemky z ruky do ruky přecházejí, jako právě děje se v našich dnech; renta, důchod rentovní, jen čas od času vyskytuje se a obraceje se v kapitál zase mizí a noví vlastníci půdy jsou jenom vlastníky bývalého a nikoli stálého pramene renty, alespoň až do nepředvídatelného okamžiku, v němž by počala tvořiti se renta nová. Hledíc k tomu bylo by čirou nespravedlností, ztížiti vlastníky všeho renty schopného kapitálu daní rentovou. A což, uvážil-li se možnost, jakouž nyní konkurence americká ohrožuje evropskou agrikulturu, že důchody pozemkové veskrz klesnou a že renty zmizí z rukou těch, kteří je mají a těm, kteří jich nemají vzniknou »negativné renty«. Tu nastal by případ třetí, jenž jest opakem případu prvního. Lze dále sobě představití případ čtvrtý, který zase jest opakem případu druhého: že míra úroková stoupne na příklad z 5 na 6⁰/₀; tu poze-

mek, jenž vynáší do roka 1000 zl. a jež vlastník byl koupil za 20.000 zl., klesne na hodnotě o 3333 zl. 34 kr. t. j. na 16.666 zl. 66 kr., která summa rovna jest kapitálu, jenž jsa zúrokován 6% dává do roka 1000 zl.; když pozemek ten byl ztížen hypotekárními dluhy až do summy na př. 18.000 zl., stane se majitel z nenadání passivním, protože hypoteka neuhrazuje více dluhův, které dříve uhrazovala. — Jiná jest ovšem otázka, zda nedala by se renta stihnouti daní v tom okamžiku, když právě kapitalisována jest smlouvou převodní.

Renta — jak poznati lze z příkladův o rentě pozemkové právě uvedených — nevždycky jest vlastní zásluhou toho, jemuž připadá; někdy jest ryze nahodilým darem konjunktury, někdy odměnou dobré spekulace (kupování kapitálův, o kterých spekuluje t. j. rozpočítává nebo hádlá se, že rentu časem obdrží). V takových případech objevuje se renta jako »praemie za vzácnost« — ten jest Schaeffleho výraz — jistého statku resp. přirozeného nadání (renta mezdní). Avšak leckdys, obzvláště při výrobě průmyslové, jest renta »odměnou za pokroky« ekonomicko-technické, kterými kdo docílil, že vyrábí a pracuje laciněji nebo lépe než průměr vyrabitelův. Tuto majíc funkci jest renta zajisté velice důležitým motorem hospodářsko-technických snah a pokrokův a braní renty takové jest zajisté s dostatek ospravedlněno (srv. zmínku o patentech učiněnou na hoře v §. 34.)

§. 59. Konjunktura.

Hospodářské souvislosti, jež v politické ekonomii druhá k druhu vížou, tak jsou těsné a vzájemné, že ne bez důvodu nazvány byly organickými, jsouce přirovnávány ku souvislostem mezi rozličnými údy a články organismu tělesného (viz §§. 6. a 14.). Jestliže věci tak se mají, lze po závěrku logickém pokládati tyto souvislosti druhá s druhem také za odvislosti druhá na druhu a jediný pohled na skutečné poměry národohospodářské přesvědčuje o správnosti takového závěrku. Kde trojí vyrabitelé na příklad pracují o výrobě jednoho druhu statků, tam zajisté výroba vážne a hospodářský zdar obou ostatních ohrožen jest, když jeden přestane vyráběti; jakmile jeden kupec zastaví platy, trpí proto ne toliko všichni odběratelé, již spoléhali na další dodávání zboží se strany jeho, nébrž i vyrabitelé, kterým kupec byl stálým odběratelem a neméně ti, od nichž úvěr bral. Z odvislostí těch, kteréž uvedenými příklady zatím jen ledabylo naznačeny jsou, jde, že v politické ekonomii hospodářský osud jednotlivcův začasto určován jest ne vlastním jednáním jeho, nýbrž jednáním a hospodářským osudem jiných a okolnostmi, které mnohdy jenom stěží, druhdy ani dost málo nelze předvídati nebo rozpočísti. Tak děje se zajisté tím více, čím těsnější jsou svrchuřčené souvislosti (dělba práce, směna, úvěr) a čím

více jednotlivci samu připadá risiko za osudy, které hospodářství jeho potkají (soukromé vlastnictví). Moderní soustava svobodné konkurence jest tudíž nejurodnějším polem pro existenci a účinkování takovýchto odvislostí. Dosah účinnosti jejich sotva lze lépe označiti, než příklady socialistického spisovatele, který první k nim jak náleží zřetel obrátil.

»Když dnes na příklad — praví Ferdinand Lassalle v polemickém spisu: Herr Bastiat-Schulze von Delitzsch, der ökonomische Julian oder: Capital und Arbeit — úroda hrozinek v Korintu nebo ve Smyrně, neb úroda obilní v údolí mississippském, v zemích podunajských nebo na Krimu dopadne velmi bohatě, ztratí obchodníci s hrozkami v Berlíně nebo v Kolíně n. R. a obchodníci s obilím klesnutím ceny třeba polovici majetku svého, mají-li na skladě veliké zásoby koupené za staré ceny. Když naopak u nás úroda obilní dopadne špatně, ztratí toho roku dělníci polovici a třeba více než polovici své mzdy, která sice nezmění se co do peněžitého výrazu, avšak jenom o tolik a tolik méně potravin jim zjednati dovede. A byla-li zase u nás úroda obilní dobrá, daří se nám, jak král francouzský naivně vzdychaje, pravil odpovídaje k adrese francouzské sněmovny poslanecké ze dne 30. listopadu 1821: Les lois ont été exécutées, mais aucune loi ne peut prévenir les inconveniens qui naissent de la surabondance des récoltes (Zákony jsou provedeny, avšak žádný zákon nedovede zabrániti svízeltům, které pocházejí ze příliš bohatých úrod). — Jestliže po chvíli nepovede se

úroda bavlny v jižních státech severoamerických anebo jestli zamezí se dovoz z příčin jiných, přijdou v prádelnách a tkalcovnách anglických, francouzských a německých massy dělníkův o výživu a zaměstnání. Když ale na příklad místo špatné úrody bavlněné jest v Americe krise výrobní nebo peněžní resp. přeplněnost trhu cizím zbožím, a to proto, že mnozí druh o druhu nevědouce totéž byli činili zasílající tam přílišné kvantity zboží: tu prodávají se na amerických aukcích konsignace zboží od evropských exporteurů daleko pod cenou výrobní, a tovarní vyrabitelé hedvábí a aksamitu v Krefeldu, Elberfeldu, Lyoně pozbývají zaměstnání pro nedostatek zakázek.

Bohatá ložiska zlata nebo stříbra v cizích světa dílech právě objevená změni pro klesající hodnotu drahokovu kde jaký kontrakt, ochuzující všechny evropské věřitele a obohacující dlužníky, kdežto trvalá veliká poptávka po stříbře se strany Číny nebo Japanu má účinek opačný. — Po prosté telegrafické zprávě, že v Nizozemí jest nadíti se do řepky bohatší úrody než minulého roku, pozbývají vyrabitelé oleje v Prusku veškeré odměny za průmyslnou činnost svou a libují si, jen když hotový olej prodají za kupní cenu řepky. Každý nový mechanický vynález, jenž zlacňuje výrobu některého zboží, znehodnocuje množství zásob hotového zboží toho druhu v míře větší nebo menší a ničí existenci velikého počtu podnikatelův a kupců. Ba nelze založiti nové železnice, aniž kolikeronásob v ceně stouply po-

zemky, domy a závody v místě tom aneb u brány té, kde založena byla, aniž na dlouhou dobu znehodnotily se pozemky, domy a závody na jiném místě nebo u jiné brány téhož města.«

Tak pro hospodářskou souvislost druhá s druhem pojediny hospodář podroben jest účinkům udalostí, které jeho jak zdá se přímo se nedotýkají, které mimo dosah vůle jeho jsou a kteréž on za často sotva tuší a ovšem nedovede po hospodářsku rozpočítati. »Společenské souvislosti — praví Lassalle níže — jsou tím prastarým orfickým řetězem, o němž staří Orfikové pěli, že vše co jest nerozlučně slučuje a poutá. A přepodivným způsobem a ne bez jakéhosi hlubšího smyslu i humoru má ten starý orfický řetěz podnes ve světě merkantilném, u našich kupcův a podnikatelův, ono prastaré orficko-stoické jméno — konjunktura! (Conjunctio rerum omnium, *ἐπιπλοκή, συμπλοκή, ἑνδεσις τῶν ὄντων*, svázanost, sloučenost všeho co jest.)« Jest tedy konjunktura souborem všech předvídatelných i nepředvídatelných udalostí přírodních, technických, ekonomických, mravních, právních a politických, jež rozhodnými jsou pro hospodářský osud jednotlivcův vřaděných do národohospodářského resp. světohospodářského svazku, rozhodnými tím, že účinek mají na výrobu, poptávku i odbyt, tudíž na hodnotu statkův a proto též na majetek, kapitál i důchod jednotlivců. (Srov. k tomu spis: Adolf Wagner, Volkswirtschaftslehre, Grundlegung.)

Jak právě řečený spisovatel a politik první k tomu cestu ukázal, uvádíme nejdůležitější z těchto udalostí tuto:

Kolísání výtěžků z orby, které visí z převalné části na rozmarech vnější přírody (obilí, brambory, bavlna, len, vlna, hedvábí, vinné hrozny a j.); klesnutí poptávky po jiných statcích, když zdraženo jest obilí; srv. §. 34. I. 2. b.

Objevení nových statků, kterých s větším hospodářským úspěchem užití lze k ukojení dané potřeby, než těch kterých posud užíváno; srv. §. 4.

Změny ve výrobě drahokovů a tudíž v hodnotě peněz; revoluce v cenách a účinkové její na důchod jednotlivcův objasněny byly v §. 37.

Změny v potřebách lidských: srv. §§. 2., 3., 4. a 68.

Změny v technice výrobní zmenšující náklad výrobní a tím cenu všech výrobkův, i těch které vyrobeny byly větším nákladem za dosavadní techniky jsouce posud na skladě; znehodnocení strojův a závodů; srv. §. 34. I. 2. a.

Změny v komunikacích a v technice dopravnické; klesnutí nákladu dopravního t. j. výrobního při výrobcích krajů vzdálených; tím dána jim možnost konkurrovatí na trzích vzdálených, čímž dosavadní bližší zásobitelé těch trhů stížení jsou; srv. §. 34. I. 2. a., II., §. 58. Stěhování výrob od nálezišť suroviny do velikých měst, do sousedství konsummentů, nebo zase do krajín, kde mzda jest nízká, což možným činěno lacinou dopravou.

Změny v poměru mezi poptávkou a nabídkou způsobené nadsazenou výrobou; srv. §. 34. I. 1. b.

Změny v poměrech politických, vnitřní nepokoje, revoluce, nebezpečí válečné, války, zápletky zahraničné; úvěr soukromý a veřejný, bezpečnost právní; kursy směnečné §. 42.; papírové peníze §. 51.; přerušování dopravy; krise odbytové §. 34. I. 1. b.

Změny v hodnotě papírových peněz; srv. §. 51.

Změny hospodářského řádu právního; změny práva agrárního (osvobození orby, vyvazování pozemků; srv. §. 15.); změny práva průmyslového (osvobození průmyslu, zrušení cechů; zákony tovární); změny politiky tržební (zrušení nebo zavedení cel ochranných).

Změny v osídlení; nahromadění obyvatelstva v ohromných městech; stoupaní cen pozemků městských a polností v okolí, srv. §. 58; pustnutí venkova.

Změny v hospodářském a společensko-mravním postavení jednotlivých tříd společnosti; bohatnutí podnikatelů v dobách rozkvětu; poptávka po zboží luxusovém a po službách a výkonech nejrozmanitějšího druhu; opak po krisích. Podobně za stoupající mzdy, srv. §. 57. 3.; zvýšená konzumace se strany dělnictva nebo snad zvýšená spořivost; vznik a zdar úvěrních ústavů. Zpanštění sedlákův a změny v potřebách jejich. Ubývání poptávky po statcích zbytné potřeby, když zdraží se statkové nezbytné potřeby; srv. §. 34. I. 2. b.

§. 60. *Skutečné rozdělení důchodu národního.*

Přímo vyšetřiti, kterak rozdělen jest důchod národní mezi jednotlivé třídy a kolik na každého připadá důchodu, jest věcí neskonale obtížnou a choulostivou; a přece jasné a přesné poznání faktického rozdělení statkův a především důchodu jest základem pro nejdůležitější počiny národohospodářské a finanční politiky (reforma socialní) a pro posuzování všeho kulturního stavu národův jakož i trvání a pokroku jeho (důchod volný — potřeby kulturní). Jedinou v díle tom pevnou oporou jsou vyhledávání a odhady důchodu, jež dějí se pro účely berní a tu známo, kterak úzkostlivě důchod ukrývá se před pátravým zrakem fisku. Přes to přese všechno jsou po ruce uspokojivá udání z některých státův evropských a jest z nich děkovati jednak obecnému zavedení a přesnému výměru daně důchodové a po druhé exaktnímu badání vědeckému. Číselné obrazy ze sousedních zemí saských a pruských a z části z Veliké Britanie a Irska tuto podávané vyňaty jsou ze spisu: *Umfang und Vertheilung des Volks-Einkommens im Preussischen Staate 1872—78*, který sepsal Adolf Soetbeer, muž ve věcech podrobných odhadův a vůbec mikrologie statistické na slovo vzatý.

V království saském, nad jiné vynikajícím prů-

myslem i lidnatostí, rozdělil se roku 1878 důchod národní, tak že připadlo:

1. na důchod pozemkový	
t. j. na důchod pocházející z provozování orby na vlastních pozemcích, z obývání vlastních domů, z pachtovního a nájemného za pozemky a domy	214,30 mil. m. = 21,1 0/0,
2. na »renty« t. j. na důchod pocházející z úroků za kapitály peněžité, ročních platův, apanage-í, akcií, výměnkův a j.	108,90 » » = 10,7 0/0,
3. na služné a mzdy t. j. na důchod pocházející z jakýchkoli veřejných aneb soukromých služeb a výkonů, pensí a pod.	333,90 » » = 33,0 0/0,
4. na tržbu a průmysl t. j. na důchod pocházející z výroby tržební a průmyslové, z orby na cizích pozemcích provozované a na konec ze všech ostatních výrobních činností	356,93 » » = 35,2 0/0,
úhrnný důchod	1014,03 mil. m. = 100 0/0,
od toho sluší odečísti	87,00 » »
tak že zbývá	927,03 mil. m.

úhrnného důchodu.

Daň důchodová vybírána jest v Sasku s důkladností a přesností nemalou; každá osoba fysická nebo právnická, která samostatně těží nebo důchod má, podrobena jest přihlášce resp. vyšetřování pro daň důchodovou a daň tuto platiti sluší z každého důchodu vyššího 300 m. Roku 1878 mělo království saské obyvatelů 2,900.000; z těch pro daň důchodovou odhadnuto bylo 1,007.520, které nazýváme proto censity a z těch bylo skutečných poplatníků 927.582, takže na 100 poplatníků připadá 312 obyvatelů, na 1 poplatníka 3,12 obyvatele. Veškeren důchod osob fysických obnášel 896,34 mil. m. t. j. více než $96\frac{11}{100}$ úhrnu, takže na fysickou osobu připadlo důchodu 309 m.

Jestliže rozdělíme všecek vyšetřený důchod na 6 tříd, jejímiž mezníky jsou summy důchodové: 500, 1900, 6300, 20.000 a 100.000 mark, obdržíme obraz tento :

Třidy důchodové v markách	Počet cenzitů každé třídy		Důchod v každé třídě			
	absolutní	relativní v ‰	úhrnný		průměrný na cenzita v markách	
			v milionech mark	v ‰ všeho důchodu		
1. do 500	472.644	46,91	179,31	20,01	379	
2. od 500 do 1900	465.706	46,22	393,66	43,92	845	
3. od 1900 do 6300	59.445	5,90	183,58	20,18	3.088	
4. od 6300 do 20000	8.432	0,84	84,30	9,40	10.000	
5. od 20000 do 100000	1.220	0,13	42,33	4,72	34.700	
6. přes 100000	73		13,12	1,47	179.822	
Úhrnem	1.007.520	100,00	896,32	100,00	890	

Z čísel těch lze vyrozuměti, že 46,91% t. j. málo méně než polovice všech censitů má důchod nedosahující 500 m., že na 1 censita té třídy připadá průměrný důchod 379 m., kterým živiti musí sebe a po případě i rodinu, a že tato celá třída t. j. skoro polovina censitů (46,91%) má úhrnný důchod, jenž činí skoro jenom pětinu (20,01%) všeho důchodu národního První dvě třídy t. j. censité o nuzném důchodu (až do 500 m.) a o malém důchodu (až do 1900 m.) představují dohromady 93,13% všech censitů a mají dohromady 63,93% všeho národního důchodu. Soubor censitův o důchodu od 6300 do 20.000 m. nečiní ani setiny všech (0,84%), máje však skoro desetinu všeho důchodu (9,40%).

Badání svému pro království pruské položil Soetbeer základem čísla vyšetřená finanční správou státní pro vyměření daně třídní resp. důchodové, ale v ten způsob, že dbaje fassí věrojatně nižších než skutečný důchod přirazil k důchodům nepřesahujícím 100.000 mark 25%, k důchodům vyšším toliko 10%. A tu pak rozdělení důchodů v. království pruském r. 1878 vypadá takto :

Třídy dýchadlové v markách	Počet cenství				Děchod v každé třídě			
	absolutný v milionech	relati- vní v %	absolutný v milionech	relati- vní v %	ihnmý v milionech	v %	průměrný v markách	na oby- vatele
do 525	3,506	39,89	6,661	25,88	1402,57	17,38	400	210
od 525 do 2000	4,816	54,80	17,390	67,51	4417,29	54,74	917	254
od 2000 do 6000	0,396	4,51	1,437	5,58	1265,59	15,68	3189	881
od 6000 do 20000	0,161	0,71	0,225	0,88	593,21	7,35	9571	2630
od 20000 do 100000	0,007671		0,027920		289,19	3,59	37726	10365
přes 100000	0,080191	0,09	0,001800	0,12	101,77	1,26	207271	56539
Úhrnem	8,790	100,00	25,747	100,00	8069,83	100,00	918	323

Z čísel těch na jevo vychází, že v Prusku čtvrtina (25,98%) všeho obyvatelstva má po 210 m. ročního důchodu, kdežto summa těch důchodův jejich obnáší jenom asi šestinu (17,38%) všeho důchodu národního. 67,54% všeho lidu má po 254 m. ročního důchodu, ale úhrn důchodu jejich obnáší toliko 54,74% všeho důchodu. Nejméně rodin jest v třídě první, neboť důchod připadající na 1 obyvatele (210) jest vyšší než polovice důchodu připadajícího na 1 censita (400); v třídě druhé jest důchod obyvatelův (254) značně menší než třetina důchodu censitova (917), takže každý censit představuje více než tři osoby; podobně má se věc v třídách vyšších. Důchody nuzné (do 525 m.) a malé (do 2000 m.) má v Prusku 93,42% všeho lidu; kdyby rozdělil se všecek důchod rovným dílem, připadlo by na každého obyvatele do roka 323 m.; první třída získala by 113 m., druhá 69 m. — ovšem jen tehdy, kdyby po takové nivellaci zachovati se dal dosavadní způsob výroby a dosavadní úhrnný důchod; ale to nikterak by se nestalo, nýbrž úpadek vyšší kultury byl by provázen také úpadkem hmotného blahobytu.

Vyšší a tak říkaje hloubě zakořeněná kultura Francie i Anglie nepopíratelně souvisí s nepoměrně větším počtem vyšších důchodů, které nalézají se v zemích těchto, přirovnaných na příklad ke Prusku. Opíraje se o výpočty, kteréž učinil Dudley Baxter pro spojené království anglické, Soetbeer vyšetřil, že na důchodech vyšších 2000 m. připadá roku 1878 v Prusku 2250 mil. m. na 25,7 mil. obyv., ve spoj.

král. anglickém však 12060 mil. m. na 33,7 mil. obyv., takže hledíc k poměru obyvatelstva připadá na každý pruský důchod přesahující 2000 m. 4,06 britanského důchodu téže velikosti. Summa důchodů vyšších než 2000 m. obnáší ve Veliké Británii a Irsku asi 50% všeho národního důchodu, kdežto v Prusku nanejvýše 28%; v Prusku bylo roku 1877 toliko 8107 rodin i jednotlivců, kteří měli přes 20.000 m. důchodu jakéhokoli; ve spojeném království anglickém bylo téhož roku 25.710 osob, které měli přes 20.000 m. ročního důchodu a to jenom důchodu jenž, plynul z tržby, průmyslu nebo služného.

Mluvili jsme až dosud o přímém vyšetřování důchodu; svízelným a nákladným přímého vyhledávání lze začasto vyhnouti se, když jest obmezeno se na vyšetření snadno přístupných anebo zřejmých symptomů, ze kterých lze zavrátiti o důchodu národním, o vzrostu neb úbytu, o změněném rozdělení jeho. Ovšem nelze nabyti obrazu tak jasného a do podrobná vymalovaného, jakýž podává přímé vyšetření důchodu, anobř skizze ve hrubých obrysech načrtané, která však ve mnohém díle úplně vyhoví cílům, o které běží. Tak zejména číselně poznaná spotřeba statků všeho druhu a změny její dobrým bývají symptomem majetku důchodového a změny jeho při obyvatelstvu, obzvláště na kolik jde o statky, jejichž konsumce není právě třeba pro úkoj absolutných potřeb existenčních. Spotřeba cukru, kávy, tabáku, piva, vína, rozmanitých statků luxusových má důležitý symptomatický význam

pro poznání důchodu resp. blahobytu národův a jednotlivců. Velikost a měna vkladů spořitelních, docházení státních berní, frequence divadel, frequence cestovací, pak kromě mnohého jiného poměry bytové (spotřeba obydelní) náležejí rovněž k symptomům toho druhu; jen pro naznačení budtež tuto příkladem uvedená čísla vzata ze statistické příruční knížky města Prahy za rok 1881., ze kterých zavrátí lze o rozdílné majetnosti důchodové při obyvatelích různých dílů města:

Na 1 pokoj připadlo v průměru obyvatelů

	r. 1869	1880
na Hradčanech	2,16	1,8
» Menším Městě	2,1	1,9
» Starém Městě	2,16	2,1
» Novém Městě	2,15	2,1
v Jozefově	3,15	3,3

Na počátku r. 1881 připadlo na 1 pokoj obyvatelů

na Hradčanech	1,8
» Menším Městě	1,9
» Starém Městě	2,1
» Novém Městě	2,1
v Karlíně	2,7
na Vinohradech	2,8
« Smíchově	3,1
» Vyšehradě	3,3
v Jozefově	3,3
» Holešovicích-Bubnech	3,7
na Žižkově	3,9

KAPITOLA DRUHÁ.

OTÁZKA SOCIÁLNÍ.

§. 61. *Co jest otázka socialní.*

Vavřiny, kterými soustava svobodné konkurrence honosí se s ní v oboru výroby, nedosahují oboru rozdělení statkův. Poměry majetkové, kapitálové i důchodové, braly a berou se namnoze tím směrem, že větší, hravě nabývaný důchod a pak i kapitál, kupí se v rukách poměrně malého zlomku národu, ana převalná část lidu odkázána jest na chatrný nebo bídný důchod pracovní, který brání mravnímu i hmotnému pokroku. Protiva mezi velikými boháči a velikými chudasy jest na konec všude nevyhnutelnou a ona zajisté povážlivé povahy nemá tam, kde u prostřed těch dvou extrémův jest široká vrstva pestře stupňovaných důchodův a kapitálův malých, prostředních, velikých, takže společnost jeví se kompaktním, pevně souvislým tělesem. Ale právě

souvislosti této počíná nedostávati se proto, že střední prostředkující vrstvy a stupně mizejí a společnosť rozstupuje se krok za krokem v tábor majetných a v tábor nemajetných a pozbývají vnitřní jednoty, stává se souborem toliko formálně souvislým. Tato protiva tím více jest zostřována a lidem ku vědomí přiváděna, že po právu všichni členové společnosti jsou sobě rovnými; tím temné nuzotě nemajetných dostává se skvělé folie, a závist našeptává, že jest oprávněna a že domáhati se smí a dovede cílů svých jako konsekvencí té právní a politické rovnosti, nedbajíc ani dost málo následkův počínání svého.

Hledíc k poměrům, které k takovému vývoji se připravují a spějí, vyskytuje se netoliko ve přemýšlejších hlavách chudé třídy a dělnického lidu zvláště, netoliko ve cti a moci žádostivých demagožích nébrž i v duších a srdcích šlechetných myslitelů z ostatních tříd pochybnost, zdali soustava svobodné ve všem vsudy konkurence není než národohospodářským zjevem surového zápasu za existenci mezi lidmi, zdali takové upravení společnosti lidské vyhovuje idealům kultury a humanity. A z oprávněné pochybnosti té vznikla otázka: jakým způsobem upravit výrobu a distribuci statkův anebo spíše všecek národohospodářský život, aby formálně svobodným a s ostatními rovnoprávným třídám strádajícím a nyní především dělnictvu dostalo se lepšího hospodářského postavení, aby tím mravní a duchový blahobyt jejich byl povznesen blíže k niveau-u ostatních tříd;

aby tím zachována byla jednota kultury a souvislost i shoda všech členů národa; aby dosavadní vývoj a řád společnosti a základové jeho uhájeni a krvavým srážkám a snad i zmaru veškeré civilisace zabráněno bylo? Ta jest otázka socialní, otázka nového lepšího upravení společnosti lidské za účely právě řečenými; a protože jako věc toho času nejnaléhavější upravení poměrů dělnických v popředí stojí, označována jest species: otázka dělnická synekdochicky druhovým názvem: otázka socialní.

Jakkoliv úkolem tohoto spisu není, než popisovati skladbu národohospodářskou, jak jest a nikoli vykládati, jakby mohla nebo snad měla býti a kterak dalo by se docílití změny: chceme přec označivše příčiny a podstatu otázky dělnické ukázati jednak ke prostředkům opravním jak tu navrhovány, tu z části už prováděny jsou a po druhé k nezbytnému principialnému stanovišti veškeré činnosti reformační.

Táže-li se kdo, které jsou příčiny a skutečná podstata socialní otázky, obdrží snadno rozdílné odpovědi, podle toho ku které straně nebo škole tázaný náleží. Jako ve mnohých důležitostech lidských bývá i tuto pojímání skutečností, barva i osvětlení, příčinná souvislost i význam, ve kterých lidem se jeví a kterým jim prisuzovány jsou, velice rozdílným podle stanovíště, se kterého na ně hleděno jest a podle rozpoložení ducha, který je uvažuje a oceňuje; různost stanovíště i ducha rozpoložení vysvětlena jest zajisté tu rozdílnými hmotnými prospěchy (*les intérêts et les raisons ne se présentent pas avec les mêmes ba-*

lances), tu rozdílnými zásadami politicko-socialními, ve kterých kdo byl vyrostl a zdomácněl, a marně často sebe poctivější vůle a sebe šlechetnější snaha zápasí o nestranné a nepředpojaté pojmání. Trojí jsou hlavní směry, kteréž objevují se při posuzování skutečných poměrů, ze kterých socialní otázka prýští, jakož i při řešení otázky té. Směry ty pokud běží jediné o vědecké uvědomění a výklad, lze nazvati školami, stranami pak pokud jde o rozšiřování a praktické provádění přijatých zásad a názorů. První a nejstarší mezi školami těmi jest liberalismus a krajní křídlo jeho škola manchesterská; původ její jest francouzsko-anglický (fysiokratismus, Adam Smith, veliká revoluce); ona po skutcích — a tím není všeobecně řečeno, že po vědomém úmyslu — jeví se jednostranným zastáncem podnikatelského kapitálu. Druhá mladší strana jest socialismus a původ jeho francouzský; ona po skutcích jest jednostranným zastáncem námezdní práce (třídy dělnické). Třetí konečně jest škola socialní reformy; jméno její pochází odtud, že nalézá se u prostřed mezi liberalismem, který jak poznáme jest stranou socialní nečinnosti (*laissez faire, laissez passer!*) a mezi socialismem, kterýž jest stranou socialní revoluce; ona hledí nestranně oprávněných interessův i kapitálu a práce, a snaží se, reformami dosíci souladu rozladěných interessův; protože v ledačem stýká se netoliko s liberalismem nýbrž právě i se socialismem, v tom předně, že horlí pro činnost, a protože měla i má zastánce na mnohých universitních katedrách

v Německu, přezdívalo jí socialismus kathedrový (Kathedersocialismus, socialisme en chair, socialismo cattedratico; srv. trest zásad jeho ve spisku až příliš vřelém: G. Ducati, Sulla libera concorrenza; un contributo alla propagazione delle teoriche della nuova scuola giuridico-sociale).

§. 62. Liberalismus.

Liberalní škola posuzuje otázku sociální asi takto: »Tak řečená otázka dělnická — praví Prince-Smith (Zur Physiologie des Verkehrs, II.; ges. Schriften, Band I.), nejotevřenější mluvčí liberalní strany — záleží v otázce: Jak lze rázem zlepšiti hospodářské položení dělníkův aniž hleděno a dočkáno bylo všeobecného zvelebení národního hospodářství? Národní hospodář na první pohled přesvědčen jest o nerozlučitelnosti takového problému.« Mzda totiž není než podílem, který vzniká, když fond mezdní dělen jest počtem dělníkův a fondem mezdním jest pouhá část kapitálu podnikatelského, která věnována býti může a jest placení mzdy při výrobě.

Na tomto základu, kterým jest theorie o fondu mezdním, argumentuje pak škola liberalní jak následuje: Nehledí-li se k možnému zmenšení počtu dělníků, lze dosíci zvýšení mzdy jediné rozmnožením fondu mezdního t. j. rozhojněním anebo průměrnějším užíváním kapitálu výrobě věnovaného — nebo

jinými slovy všeobecným zvelebením národního hospodářství. Námitka, že pro »železný zákon mezdní« mzda trvale stoupnouti nemůže nad míru nuzné obživv dělnictva, jest chybnou proto, že mzda nespravuje se nuznou, nébrž obvyklou výživou dělnictva, kteréž ono netoliko uhlájeti, nébrž i zvýšiti může. Že by kapitál resp. kapitalističtí podnikatelé pracovali ku stlačení mzdy na nejnižší míru, není pravda; kapitál dbá ovšem laciného výkonu pracovního, ale dobře živení dělníci v poměru k nákladu vydržovacímu (mzdě) vykonají více, než dělníci špatně živení a tam zajisté, kde u velikých industriích dělníci mají malou mzdu, jest nedostatek spolehlivých dělníků, nebo těch sobě podnikatelé vždycky rádi pojišťují dobrou mzdou

A pak dělnictvo není jednotnou nerozdílnou masou; toliko jedna skupina dělníků má trvale nouzi, sprostí to dělníci, kteří vykonávají práce, kterým každý snadno naučí se nebo k nimž vůbec netřeba učení; k takovým pracím bude povždy nával, dokud bude mnoho spustlých a docela schudlých, a bude povždy obtížno zabrániti, aby lid ten nerozmnožoval se bezstarostně a neklesal hloubě a hloubě. Nejhoršími členy skupiny té jsou lidé docela spustlí, pravidelné práci nezvyklí, kteří z převalné části činí jakýsi »Stand eines alten und befestigten Erbströhlchthums« a které třeba vyhubiti jako houbu domácí tím, »že vzduch a světlo kultury vedeno jest do nejhlubších a nejskrytějších prostorů socialní budovy a že co možná dítky urvou se stuchlým rodištěm«.

Jest spravedlivo, že kapitalisté, kteří majetku nastrádali ve svůj i veškerá národního hospodárství prospěch, obdrží z výtěžků výroby největší podíl a bylo by neslušno, aby ti, kdož od tisícerych pokolení nesvedli a neuhospodařili ničeho, požívali těch výhod, které pocházejí z nastrádaných zásob (kapitálu). A přece i tito velice těží z takových cizích zásob, protože pomocí jich vydělají práci svou mnohem více, než by vydělali, kdyby nebylo kapitálu. Práce jejich jest ovšem zbožím, kterému dostává se ceny jako jinému za tlaku konkurrence; když cena ta nestačí na pohodlné živobytí, vinna tím nabídka pracovní a nikoli zásoby kapitálové, kteréž objevují se příliš malými. Domněnka, že kapitalista libovolně diktuje cenu práce, protože není jako nemajetný dělník nutkán denním hladem, jest veskrz chybná; kapitalista o sobě arci čekati může, ale nikoliv kapitál jeho, který sebe sama požívá, jakmile ladem leží; donucení ke smlouvě pracovní jest zajisté na obou stranách rovné: tu »hladovící žaludek, tam žeroucí kapitál.« Mzda visí na kvantitativním poměru mezi kapitálem a prací; čím více jest kapitálu, tím větší poptávka po práci, tím vyšší mzda; právě dělníkům tedy záleží nejvíce na zachování a rozmnožení kapitálu. Každícké opatření, jež přivedlo by kapitál do nejistých rukou, aby zjednalo dělníkům část zisku kapitálového, bylo by největším neštěstím dělníkův samých; neboť pro nepatrné zvýšení mzdy, jehož by v nejlepším případě dalo se dosíci, byl by v šanc vydán sám pramen mzdy. Ti kteří kapitálu nastrá-

dali nebo pro důvěry hodnost úvěrem nabyli, nebo po řádném vycování zdědili, jsou nejlepšími správci kapitálu, neboť za špatnou správu ohrožuje je bankrot a náhlý pád s blahobytu do bídy. A když přes to přese všechno již nyní tolik kapitálu jest na zmar, jak spravovali by kapitál lidé, kteří sami majiteli jeho nejsouce riskují nanejvýše, vyhledatí sobě jiných služeb, když byli kapitál prohospodařili a tím zahubili existence tisícere!

Nad to ale zkrácení důchodu kapitálového ve prospěch dělníků mělo by důsledkem ochabnutí popudu, udržovati a množiti kapitál; každý zajisté sdrží, odřekne se požitku, kterým jest spotřeбенí nabytých zásob, jenom aby na místo požitku jednodobého zjednal sobě trvalého. Když už toho času kapitál nestačí všem dělníkům práci nabízejícím, takže mzda jest nízká, nesmí přece zkracován býti důchod kapitálový, ze kterého prýští schopnost a popud kapitalisovati. Vysoký důchod kapitálový nejlépe prospívá dělníkům, protože jest pramenem dalšího kapitalisování, dalšího odřikání kapitalistů, dalšího zvětšování fondu mezdního a tak i stoupání mzdy. Interessy kapitálu a práce shodují se tedy zúplna a jediné rušení samovolného vývoje věcí způsobuje rozladění. »Interessy, na kolik zústaveny jsou sobě samým, směřují ke kombinacím harmonickým, ku postupující převaze obecného blahobytu.«*)

*) „Les intérêts, abandonnés à eux mêmes, tendent à des combinaisons harmoniques, à la prépondérance progressive du bien être général“ Bastiat, Harmonies économiques.

Hledíc k tomu ke všemu jest nevrazení dělníkův oproti kapitálu zhola nepochopitelno; vždyť kapitalisté bažíce po vysokém zisku baží po zvětšení kapitálu a tak nevyhnutelně — byť i ne právě úmyslně — po zvýšení mzdy. A počet práci hledajícího lidu — kdo jej zvyšuje? Přece jenom dělníci sami! Ale nikdo nehledává odpůrce svého v sobě samém nebo v nepřekonatelných všeobecných poměrech, protože musil by poznati nápravu v polepšení sebe sama a zvyklostí svých a protože zvelčení všeobecných poměrův jest úkolem dlouholeté práce kulturní. Proto hledán jest zevnější osobní nepřítel, jenž dá se třeba zastrašiti a vůči němuž rozluštění tak řečené otázky dělnické objeví se snadným. Tak dříve za špatné úrody byli činěni odpovědnými lichváři obilní, za epidemie otravovatelé studen, a za mory dobytčí babyčarodějnice.

Vlastní síle dělníkův jest zrušiti bídu jejich; že sílu jejich ochromuje a láme bída, že tudý svépomoc sevřena jest v osudný kruh (*circulus vitiosus*), z něhož není uniknutí, jest pouhé zdání, neboť život světa hospodářského založen jest na základech stálého pokroku k lepšímu (*Prince-Smith*); netřeba než pustiti uzdu samovolnému vývoji — *laissez faire, laissez passer, le monde va de lui même*,*) jest heslo vydané fysiokratem Gournayem — a dojde se zajisté nápravy, jakož na opak lze zavíratí bezpečně, že kdekoli naskytují se vady a nedostatky,

*) Nechte činití, nechte býti svět běží sám od sebe.

vinen tím jedině nedostatek svobody (Bastiat). Hledíme-li k poměrům starověkých otrokův, k postavení středověkých rabův, jak ohromně zlepšenou jeví se proti nim existence pracujících tříd v našich dobách! Třídy a stupně ve společnosti ovšem vždycky budou a potrvají, a »kdykoli třeba jest tuhých, špinavých, polohovadských prací pro zachování získané vzdělanosti, dá sobě společnost po právu takový řád, který zabezpečuje ukojení těchto potřeb. Milionové musí orati a kovati a hoblovati, aby tisícové mohli badati, malovati a vládnouti« (H. v. Treitschke, *Der Socialismus und seine Gönner*). Pro všechny lidi není všech vymožeností kultury a u většiny lidu nesmí vzdělání překročiti určité míry, ač nemají-li ti lidé cítiti se velice nešťastnými a pak ohrožovati hospodářskou existenci a kulturní pokroky vši společnosti. A kdyby dnes stísněnému čtvrtému stavu (dělnictvu) pomoženo bylo, zítra byl by tu pátý stav a nová sociální otázka.

Takové jest pojmání sociální otázky se strany liberalismu. Heslo *laissez faire, laissez passer*, které spočívá na nerozborném optimismu v pojmání vývoje poměrův společensko-hospodářských, vylučuje všecko zasáhání do samovolného proudu věcí a připouští toliko svépomoc v mezích platných zákonů; stát dokonce povolán není k takovéto ingerenci, nýbrž obmezuj se na udržování daného řádu právního.

63. Socialismus.

Socialismus počal se v téže duchové atmosféře druhé polovice minulého věku ve Francii, ze které prýštějí prameny moderního liberalismu, a která připravovala cesty veliké revoluce. Postavení, které socialismus naprotiv otázce socialní zaujímá, zakládá se na kritickém rozboru soustavy svobodné konkurence, za jejíž fundament uznává zajisté soukromý majetek kapitálový. Tato kritika, kterou namnoze činí socialismus s nemalými vědomostmi a důmyslem, zní asi takto:

Veliká revoluce francouzská (1789) povalila neprirozené panování starých privilegovaných tříd, především kleru a šlechty (prvního a druhého stavu); »odporujeť patrně — pravil J. J. Rousseau — zákonu přírody, ať definujeme jej tak neb onak, aby dítě poroučelo starci, aby hlupák vodil mudrce a by hrstka lidí dusila se v přebytcích, any zástupy hladovící strádají obživy nejnutnější«.*) Avšak konečný výsledek toho krvavého převratu nebyl, než že založil rovněž tak nepřirozenou nadvládu nové hrstky lidu, třetího to stavu, bourgeoisie (měšťanstva) t. j. majitelův kapitálu a zvláště movitého. Jako

*) Il est manifestement contre la loi de nature, de quelque manière qu'on la définisse, qu'un enfant commande à un vieillard, qu'un imbécille conduise un homme sage et qu'une poignée de gens regorge de superfluités, tandis que la multitude affamée manque du nécessaire. J. J. Rousseau, discours sur l'origine et les fondemens de l'inégalité parmi les hommes.

staré rády společensko - právní svědčily panování starých privilegovaných tříd (feudalismus, nevolnictví, cechovnictví): tak nově daný řád, svobodná konkurence, svědčí panování třetího stavu; jako dříve byla urozenost a všeliká privilegovanost, tak nyní jest jediná majetnost základem panujícího postavení ve společnosti. Tím rozpoltěna společnost ve dvě části: třídu majetnou, panující, la bourgeoisie; a třídu nemajetnou, podrobenou, lid, le peuple; a mezi majetnými s jedné a nemajetnými s druhé strany, mezi silnými a slabými rozpoután zápas na život a na smrt o hospodářské bytí a lepší bytí a tomu se říká svoboda a svobodná konkurence. Tu ovšem svobodná konkurence není než právně zavedenou a upevněnou soustavou vykořisťování a zubožení lidu; není všem, kteří výživy a práce hledají, zaručeno práce, jakkoli právo ku práci (droit au travail, Louis Blanc) náleží ku přirozeným právům člověka; a proto hladový shon a soutěž jejich o práci bez ustání snižuje a snižuje mzdy až na míru nejnuznější obživy; ten jest »neúprosný železný zákon mezdní« za soustavy svobodné konkurence. Náuka Malthusova i důsledky z ní odvozované jsou surovostí; »obyvatelstva přibývá bez ustání: nařídte tudíž matce chudého, aby stala se neplodnou a rouhejte se Bohu, jenž dal jí býti plodnou; neboť neučiníte-li toho, bude kolbiště brzo příliš úzkým pro soupeře. Jest vynalezen stroj; nařídte, aby jej rozbili a provejte klatbu na vědu; neboť neučiníte-li toho, půjdou dělníci, které nový stroj vyžene z dílen, klepat

na bránu sousední dílny a tak sníží mzdu soudruhů svých«^{*)} (Louis Blanc). Soustava svobodné konkurence jest původem fysického, mravního a intelektuálního úpadku lidu, jest původem rozrušení života rodinného, původem zakrnění dítek od samého lůna mateřského, původem chudiny a veliké plodnosti její a tak zase původem stálosti, neodvratnosti a věčné obnovy poměrů těch.

Avšak soustava svobodné konkurence jest příčinou záhuby netoliko lidu, nébrž bourgeoissie samé. Láce (le bon marché) jest heslem všeho liberalismu ekonomického a svobodná konkurence není toliko bojem silných proti nejslabším (dělníkům), nébrž i bojem nejsilnějších proti slabým, silným a silnějším, velikých podnikatelů proti samostatným malým a prostředním podnikatelům a vyrabitelům; na konec láci zvítězí malý hlouček nejbohatších vyrabitelův, »a na tisícerych sríceninách bude vypínati se málo kolossalních budov« (Bazard); ti pak zmonopolisují veškeru nabídku a diktovati budou ceny a ta velebená láce zmizí sama sebe pohltíc.

Proto svoboda, o které se mluví, jest lži; jest to holá, formální, právní rovnost občanská, nikoliv ale hmotná rovnost a svoboda, »Na místo příkazu otro-

^{*)} La population s'accroît sans cesse; ordonnez donc à la mère du pauvre de devenir stérile, et blasphémez Dieu qui l'a rendue féconde; car si vous ne le faites, la lice sera bientôt trop étroite pour les combattants. Une machine est inventée; ordonnez qu'on la brise et criez anathème à la science; car, si vous ne le faites, les ouvriers que la machine nouvelle chasse de leur atelier iront frapper à la porte de l'atelier voisin et faire baisser le salaire de leurs compagnons. Louis Blanc. Organisation du travail.

kářova přišla smlouva mezi dělníkem a zaměstnatelem, ale ta smlouva jest svobodnou toliko formálně nikoli hmotně, a hlad skoro docela nahrazuje bič; co dříve slulo krmivem slove nyní toliko mzdou» (Rodbertus-Jagetzow)*). Nyní jest tyranie horší než kdy která byla, tyranie nikoli člověka proti člověku, nikoliv osobní panování pána nad otrokem nebo nevolníkem, které lidskost nevyklučovalo, protože přese všechno stál člověk oproti člověku, nýbrž »neviditelná tyranie poměrův« (L. Blanc)**), panství kapitálu nad prací jako zbožím. »Chladný, neosobní vztah podnikatelův k dělníku jako k věci, k věci, která jako jiné zboží vyráběna jest na trhu po zákonu o nákladech výrobních — ten právě tvoří specifickou docela znelidštělou fysiognomii doby bourgeoisie« (Lassalle).***)

Kterak děje se a kterak nespravedlivým jest to ustavičné, všechen kulturní pokrok mařící vykořisťování skrze kapitál, jemuž práce (dělnictvo) podrobena jest, vysvětluje Karel Marx, někdy hlava tak zvané

*) So ist allerdings an die Stelle der Anordnung des Sklavenbesitzers der Vertrag des Arbeiters mit dem Lohnherrn getreten, aber dieser Vertrag ist nur formell nicht materiell frei, und der Hunger ersetzt fast völlig die Peitsche. Was früher Futter hieß, heisst jetzt nur Lohn. Rodbertus-Jagetzow. Zur Beleuchtung der sozialen Frage.

**) Cette invisible tyrannie des choses que ne dépassèrent jamais en dureté les tyrannies sensibles, palpables, à face humaine . . . Voilà ce qu'on ose appeller la liberté!

***) Die kalte unpersönliche Beziehung des Unternehmers auf den Arbeiter als auf eine Sache, auf eine Sache, die wie jede andere Waare auf dem Markte nach dem Gesetz der Produktionskosten erzeugt wird, das ist es, was die durchaus spezifische, durchaus entmenschte Physiognomie der bürgerlichen Periode bildet. (Lassalle, Herr Bastiat-Schulze von Delitzsch).

internationaly t. j. mezinárodního spolku dělnického (international workmens association) ve spisu: Das Kapital, Kritik der politischen Oekonomie, způsobem tímto, podáváje zároveň socialistickou theorii o hodnotě směnné:

Užitečnost činí věci hodnotami užitnými a hodnota užitná jest základem hodnoty směnné; tato jest kvantitativný poměr (proporce), ve kterém jedna hodnota užitná zaměňuje se za druhou. Tak jest hodnota směnná čímsi relativným, měnivým a nikterak srostla není se zbožím samým; a přece tak různé druhy zboží mají hodnotu směnnou a proto v nich něco společného býti musí, ne fysická vlastnost, nýbrž něco, co s konkrétní užitnou hodnotou statku pranic společného nemá, co naprosto odloučeno, abstrahováno jest od hodnoty užitné. Nehledí-li se ku zvláštní užitné hodnotě jednotlivých těles statkových, nezbyvá na nich nic než jedna vlastnost: že jsou výrobky pracovními; všechny konkrétní formy a užitné hodnoty statků (plátno, zlato, kabát), mizí z očí a nezbyvá než táž jediná u všech podstata a to jsou kvanta naložené práce; statkové proměňují se před okem naším u zrosolovatělou nebo jak Lassalle praví ssedlou práci, která jednou tu po druhé onu formu neboli roucho statkové byla na se vzala. A tato podstata statkův jakožto výrobků práce lidské jest společným momentem, na němž jediné zakládá se hodnota směnná jim všem společná. Práce jest substancí, která tvoří hodnoty, jest hodnototvornou substancí a podle množství (kvanta), v němž ta substance obsa-

žena jest v tom neb onom statku, měříme a určujeme hodnotu jeho. Tak na př. 20 loket plátna a 1 kabát — oba jsou výrobky pracovními, oba určitá kvanta práce v sobě zavírají, ale těla nebo formy hodnototvorné substance jsou nich různé, tu plátno tam kabát; «ale plátno v kabátu přese všechnu zapjatost jeho nalezne touž příbuznou krásnou duši hodnotní»; forma kabátová, forma plátěnná — ale substance táž, tatáž kvanta práce lidské a proto praví plátno: tento kabát má v sobě totéž kvantum práce lidské a proto já dám se zaň směniti. — Ale nikoli práce lidská vůbec jest základem rovnosti nebo různosti hodnot, vždyť by pak týž statek mohl míti nejrozmanitější hodnoty podle toho, vyrobil-li jej pilný a dovedný pracovník za 1 den anebo lenivý a nedovedný za 5 dní. Rozhodným jest kvantum práce, na čas měřeného, neboli doba pracovní, které dle daných právě poměrův a způsobů výroby třeba jest k výrobě statku, nebo stručně: rozhodnou jest doba pracovní společensky nutná; hodnotu statků měříme kvantem jejím v nich obsaženým.

Mnohý statek pro vlastníka svého — a jsou všichni statkové soukromým vlastnictvím jednotlivců — není hodnotou užitnou, nébrž má platnost jedine pro možnou zaměnitelnost svou; aby statek takový realizoval se jako hodnota užitná, musí realizovati se jako hodnota směnná a toho jest formule: Z-P-Z (zboží-peníze-zboží). Peníze jsou všeobecným equivalentem směnným, jsou inkarnací práce lidské, vtělenou substancí hodnototvornou. Ta jest směna,

kterou činí spotřebitelé, lidé, kteří prodávají (Z-P), aby koupili (P-Z), čeho potřebni jsou. Ale v našich dobách výroba pro vlastní spotřebu a pouhé zaměňování přebytkův ustoupily výrobě, která děje se naskrze pro směnu, pro obchod, a ani dost málo pro vlastní spotřebu, a tu teprva rodí a počíná se kapitál, rozuměj výrobní kapitál podnikatelský, t. j. hodnota určená pro oběh za tím účelem, aby zvýšena jsouc vrátila se zase k vlastníkovu a pak dráhu svou znovu začala. Formule Z-P-Z (prodati, aby koupil) jest forma cirkulace statků, formule P-Z-P (koupiti, aby prodal) jest forma cirkulace kapitálu; tam jest statek východištěm a koncem oběhu, tu jsou peníze východištěm a koncem oběhu; tam jest hybnou duševní silou hodnota užitná, vlastní spotřeba, tu jest motivem hodnota směnná; tam vypadne na konec statek z oběhu spotřebou, tu přichází znovu v oběh novou směnou, neboť kapitalista nepouští statek z ruky než potutelnou maje myšlénku, aby později zase zmocnil se ho. Při formuli Z-P-Z lze mysliti kvalitativný rozdíl a na něm záleží, protože jde o spotřebu; při formuli P-Z-P není pomyšlení na kvalitativný rozdíl, vždyť P (peníze) jsou začátkem i koncem, a všecka cirkulace byla by pošetilou a beze smyslu, kdyby nebylo kvantitavného rozdílu, kdyby P-Z-P nerovnálo se P-Z-P' a kdyby P' nerovnálo se P + ΔP a právě ΔP (difference P) jest přírůstem, jest přebytečnou hodnotou, surplusvalue. Ten jest tedy motiv oběhu kapitálu: auri sacra fames, a proto cirkulace jeho jest nekonečna.

Kde v cirkulaci této běže se řečené superplus, které působí kvantitativné rozdily? $P-Z-P' = PZ-ZP'$; samy ze sebe peníze nezplodí superplusu, vždyť jsou zkamenělým repraesentantem hodnoty (práce); z druhého oddílu oběhu: ZP' superplus také pocházeti nemůže, protože nikdo nedá za zboží Z více než hodnotu jeho vyjádřenou v penězích, takže jest míti za to, že v druhém oddílu Z opravdu rovná se P' ($Z = P'$). Superplus nemůže tedy pocházeti odjinud než z prvního oddílu processu cirkulačního t. j. z PZ a to vede k závěrku, že musí existovati určitý druh statků (zboží), kterého kapitalista sobě opatří (koupí) pomocí P (peněz), statek, jenž sám ze sebe hodnoty tvoří, statek jehož spotřeba jest zvěcněním práce t. j. tvořením hodnot. A kapitalista nalézá zboží takové na trhu: sílu pracovní. Aby majitel peněz koupiti mohl zboží, jež sluje silou pracovní, jest potřebí:

1. aby dělník t. j. vlastník a prodavač zboží toho byl svobodným, aby učiniti mohl smlouvu trhovou, a

2. aby koupená byla síla pracovní jak jest a nikoli snad už zvěcněná v určitém statku.

Síla pracovní má hodnotu jako každý jiný statek; jak ji určiti? Nejinak zajisté než společensky nutnou prací, které třeba k výrobě její t. j. prací, které vyhledává výroba veškeré obživy dělnictva: potravin, šatu, učiva a j. »Pracovní síly — praví Marx do slova — které spotřebováním a smrtí s trhu mizejí, třeba bez ustání nahrazovati alespoň rovným po-

čtem pracovních sil; summa potravin k výrobě pracovní síly nezbytných zavírá tedy v sobě obživu náhradníků t. j. dítek dělníkových, aby zvěčnilo se na trhu plemeno majitelův onoho zvláštního zboží (síly pracovní).« — Tento statek, sílu pracovní, koupí a zkonsumuje kapitalista a tato spotřeba síly pracovní jest právě výrobou nového statku i té přebytečné hodnoty t. j. P' , jež rovná se $P + \Delta P$.

Tu tedy vězí tajemství dělání přebytků (Geheimnis der Plusmacherei) a jinde vězeti nemůže, protože kapitalista v plné hodnotě zaplatiti musí všechno ostatní, čeho k výrobě potřebuje, pevný a oběžný kapitál. P (peníze), které kapitalista dá dělníkovi mzdou, nerovná se nikdy hodnotě vykonané práce, neboť pak rovnala by se hodnota celého výrobku plné hodnotě i minulé práce (kapitálu) i přítomné práce mzdou zaplacené a nebylo by přebytku, nebylo by PZP' nébrž jen PZP . Dělníkova denní síla pracovní rovná se hodnotou svojí statku, který dělník na př. za 6 hodin práce vyrobí, avšak za týž statek, za touž hodnotu zaváže se dělník ke 12hodinné práci; tak činiti musí vida nezbytí pro chudobu a hlad a tak mu kapitalista »stáhne kůži přes uši« a v tom vězí tajemství výroby kapitalistické a přebytkův jejich. Mysleme si čáru

$$\frac{a}{\quad} \quad \frac{b}{\quad} \quad \frac{c}{\quad}$$

$a c$ jest celý čas, den pracovní, který dělník kapitalistovi prodá; ab představuje nutnou dobu pracovní, dobu které jest třeba, aby dělník vyrobil onu

hodnotu, která rovná se obživě jeho t. j. výrobnímu nákladu síly pracovní; tu zaplatí kapitalista mzdou; *a b* pak představuje přebytečnou práci, hodnototvornou substanci, kterou dělník, aby hlady nezahynul, tolikéž dáti musí kapitalistovi, kterou kapitalista však nezaplatil, nýbrž o kterou dělníka »ošidil«. Takovým způsobem kapitál zmocňuje se práce sám toliko zvěcnělou dřívější prací, plusquamperfektem doby pracovní; kapitalista není než zosobněným kapitálem, jeho duše jest duší kapitálu a kapitál má jediný životní pud: aby zvětšil se novými hodnotami. Soukromý podnikatelský »kapitál jest zemělou prací, kteráž oživuje se jen jak upír, vssávajíc živou práci a tím více oživuje se, čím více jí vssaje.» Tuto přebytečnou práci pokládá socialismus za ukradenou a všecku výrobu podnikatelskou za holou krádež; základem jejím jest osobité právo vlastnické ke kapitálu: proto prohlašováno vlastnictví za krádež, — *la propriété c'est le vol*, praví Proudhon, *Eigentum ist Fremdtum*, praví Lassalle — za stálou expropriaci pravých vlastníků, jak praví Marx.

Krádeží tou udržuje a zvětšuje se soukromý kapitál, jenž hrubým násilím, uchvácením a potlačováním za dob více nebo méně vzdálených do rukou vlastníků se byl dostal a v nich udržel se i po převratech roku 1789 a po zavedení svobodné konkurrence. Proto kapitál jest ovšem výsledkem nahromáčení, ale nikoliv úspory ve smyslu strádání vlastního výtěžku pracovního, nýbrž »strádání cizího výtěžku pracovního a tomu dnešního dne říká se loupění

nebo alespoň vykořisťování« (Lassalle). Mimo to společenské souvislosti zvané konjunkturou jsou nevyčerpatelným zdrojem přírostu kapitálů v ruce soukromých vlastníků jsoucích, který náhoda darem jim dává a kterého nezasloužili; příznivé konjunktury málo jen a povolně dotýkají se mzdy a dělnictva plnice kapsy kapitalistův, za to však kapitalisté svedou nepříznivé konjunktury povždy co nejvíce na dělníky, »na jejichž hřbety konjunktury ranami kyje dopadají.« Prohlašovati zisk kapitálový odměnou za odříkání nebo strádání kapitalistův jest holým posměchem vůči trpce strádajícímu dělnictvu. »Anglický ekonomista Nassau-Senior — praví Marx — objevil, že zisk podnikatelský pochází z práce kapitalistovy a úrok z asketiky, z abstinence jeho. Die Flaue selbst war alt, aber das Wort Abstinenz neu; Herr Roscher verdeutscht es richtig durch Enthaltung. Seine minder mit Latein beschlagenen Kompatrioten, Wirthe, Schulzen und andere Michels haben es in Entsaugung vermöncht.«

Ten jest způsob, kterým kritisuje a vykládá socialismus nynější národní hospodářství a v něm především soustavu soukromohospodářskou a výrobu kapitalistickou. Není než pouhou konsekvencí kritiky té, že socialismus žádá odstranění základův a kořene soustavy té: soukromého práva vlastnického, expropriace dosavadních expropriateurův (Marx). Komunismus, nejradikálnější strana socialistická, chce zrušení všeho soukromého vlastnictví a zavedení na-

prostého společenství statkův (již Gracchus Babeuf popravený r. 1796). — Socialismus přestal by na zrušení osobitého majetku kapitálového a na zavedení výroby společenské. Ale jak převrat ten provést a jak potom výrobu a všechno národní hospodářství upravit — o tom socialismus toho času málo projevuje a co projevil, veskrz odstrašuje. Bazard (1829) chtěl především zákonem zrušit právo dědické a tak všechny majetek soukromý odstranit, načež by výroba a rozdělení statkův upraveny byly nějakým jiným způsobem. L. Blanc (1841) chtěl zavést společenskou výrobu, která by počala se založením některých dílen společenských (ateliers sociaux); ty uchvátily by výnosností svou časem veškeré podniky. Lassalle žádal úvěru a příspěví státního k vyvlastnění nynějších kapitalistických podnikatelů ve prospěch všech účastníků výroby, po příkladu vyvazení pozemkův poddanských, které v Německu a v Rakousku v tomto věku bylo provedeno, a pak provozování výroby na společný účet. Jiní — mezi nimi jak se zdá Marx, v březnu r. 1883 zemřelý, — spoléhají na revoluci a na ozbrojené bataillony dělnické, jejichž příšerný krok věštecké ucho Lassalle-ovo z budoucnosti už zaslechlo. Ale žádný ze všech těch projektů nezabezpečuje rádu za pokrok a svobody, ani hospodárnosti a dostatečné výroby; a všechny — netoliko programy čirého komunismu — berouce výrobě nejučinnější hybnou a organizační sílu: vlastní interesse vyrabitelův, vybíhají a musí vybíhati u všemohoucí absolutismus

státu nebo ředitelův společenské výroby a ve zničení svobodné individuality lidské.

§. 64. *Reforma socialni: Antikritika.*

Sluší vytknouti na místě prvé, že jakkoli v theoriích a v argumentacích i liberalismu i socialismu nachází se ledaco, s čím nelze nesouhlasiti, přece odmítnouti jest zásadné pojmání jakož i praktické závěrky jedné strany i druhé. Liberalismus jest zástupcem optimismu, jenž za to má, že tout est pour le mieux dans le meilleur des mondes *) a jenž s nadšením hlásán jest ve spisu francouzského ekonomisty Bastiata o harmoniích ekonomických (les harmonies économiques); důsledkem toho názoru optimistického jest, že každé zasáhání do samočinného vývoje věci národohospodářských jest rušením harmonie, která sama sebou připravuje se a nastává. Naproti tomu socialismus představuje pessimismus u věcech ekonomicko-socialních a požadavky jeho už proto budí nedůvěru a odpor, že chce rázem zrušiti vývoj tisíciletý a rázem vytvořiti nové poměry a nové lidi. A přece historie dokladem jest, že poměry společensko-hospodářské a lid sám nelze proměnití náhle, jakkoliv upravující a opravující zasáhání lidské v poměry ty nikterak vyloučeno není; to zase liberalismus patrně popírá.

*) Že vše jest nejlépe na tomto světě nejlepším — tak Voltaire posmívá se optimismu v romaně: *Candide ou l'Optimisme*.

Byť i v kritice, kterou socialismus obmyslil nyní, největší poměry národohospodářské, sebe více jevílo se ducha, učenosti, vtipu, vřelosti, přec jenom pozitivná část učení a praktické návrhy jeho jsou — mírně řečeno — tak málo propracovány, tak mlhavy nebo zase tak dobrodružny a hrubě odstrašující, že u střízlivého politika musí minouti se s účinkem. Ostatně v závěrcích socialismu jest podstatná chyba: není pravda, že podle ekonomické zásluhy náleží dělníku veškeren výrobek pracovní po srážce naloženého kapitálu; z §. 23. jakož i z rozdílu II. vysvítá, že kapitalista určuje směr a způsob výroby, on že vyhledává ony hodnoty užité, o kterých za to má, že hledány a kupovány budou, on opatruje kapitál k výrobě nejzpůsobilejší, a to na vlastní risiko, takže on nejprve a nejvíce stížen jest, když byl přepočten se, když vkus a potřeba spotřebitelstva byly změnil se, když konjunktura byla zvrátila se, když slovem práce byla do sebe vssála kapitál způsobem hospodářsky nepřiměřeným. Že tudíž ona část doby pracovní resp. hodnoty její na výrobku zvěčněné, kterou Marx jak shora vyloženo označuje písmenami *b c*, veskrz nenáleží dělníku, jenž bez starosti, máje mzdu zabezpečenou, pracuje, jak se mu vykáže, nýbrž že jakési dělení také ekonomicky jest spravedlivo, o tom není zajisté pochybnosti. Naproti tomu nelze připustiti liberalismu, že veškeren důchod kapitálový, tudíž i kde jaká renta a zisk z konjunktury jsou ekonomicky po každé zaslouženy a přičiněním majitelovým veskrz ospravedlněny. Také sám

základ argumentace liberalní, theorie totiž o fondu mezdním, jest pochyben, jakož naznačeno bylo již v §. 57.; vždyť mzdy na konec neplatí kapitalista-podnikatel, nýbrž spotřebitelstvo, takže rozsah výroby a tudíž také summa (fond) věnovaná mzdě spravuje se mohovitostí poptávajícího se obecnstva; kapitalisté-podnikatelé jsou činnými jako prostředníci a kvantum vlastního jejich majetku kapitálového jest tím méně fondem mezdním, čím více úvěr nabývá rozsahu (srv. §. 41.)

Historického vývoje dbalému oku objeví se náhlé zavedení neobmezené svobodné konkurrence, náhlé zavedení čiré svobody a rovnosti mezi třídami společenskými, kteréž od věků tak velice lišily se majetkem, vzdělaností a politickým vlivem, a jejichž právě řečené rozdílnosti trvají, jako nevčasný a nešťastný experiment slepého doktrinarismu (srv. §. 11.), jako praemissa, ze které důsledným myšlením dovoditi lze socialismus ba i kommunismus t. j. skutečnou hmotnou stálou rovnost mezi lidmi (rovné všech vychovávání, rovné rozdělení statkův a pod., jakož komunisté Babeufem počínajíce žádají). Avšak s druhé strany budiž uváženo: jestliže i různotvarná skladba společnosti a třídová rozčlánkovanost její jest výsledkem a požadavkem přirozeného a nezbytného vývoje a různosti lidské, nelze přece dovozovati, že by proto určité a nejširší vrstvy společnosti napořád měly býti odsouzeny k živoření polohovadskému a že by nemělo býti cílem společnosti, aby pozvolna povolávala všechny členy a třídy svoje

k plnějšímu a plnějšímu účastenství u vymoženostech a počtcích kulturních. Není lepší záruky bezpečného a nepřerušného vývoje civilisace lidské, než bohatá pestrá stupnice tříd společenských, ve které střední polohy převahu mají a po které zdola na horu vlastním přičiněním lze stoupati; naopak veškera civilisace nejvíce ohrožena jest, když zeje nepřeklenutá propast mezi malým hloučkem vzdělančův a boháčův a mezi velikou massou zhovadilého, jen smyslným draždidlům (*panem et circenses*) přístupného lidu, jemuž netřeba než nabytí vědomí číselné převahy své, aby rozvalil dosavadní řády společenské a v barbarství pohřbil veškeru vzdělanost. Jiná ovšem jest otázka, bývá-li moudro — jak druhdy doktrinářský liberalismus káže — ozbrojiti jako počátkem reformy všechny třídy lidu všemi právy politickými (právo volební), s kterýmiž sotva s prospěchem dovedou zacházeti pro mravní a intelektuální, hlavně však pro hospodářskou slabost svoji.

Kdo prázděn jsa předsudků pohlíží na dějinný vývoj — a k tomu socialismus sám dost materialu podává (St. Simon, Bazard, Lassalle a j.) — pozná zajisté, že sice pokroky v hospodářském blahobytu i ve mravnosti a vědění z pravidla pocházejí od vyšších tříd, od jakési aristokracie, která druhdy snad násilím uchvátíla postavení svého, ale že záře a blaho pozvolna sestupuje s vyšších vrstev do nižších a nižších a že nakonec — byť i ne bez úmyslného napomáhání autorit veřejných — i nejnižší

třídy stávají se účastnými přemnohých vymožeností kulturních, které jim dlouho byly dočista nepřístupnými. Jak radikálně proměnilo se postavení pracujícího lidu, označují doby : otroctví, nevolnictví, poddanství a konečně svobodné dělnictví ; ruku v ruce s tímto právním postavením pokročila míra života lidu pracujícího ; jak nyní stravuje, šatí se a bydlí a jak bylo před 1000, před 500, před 100 lety !

Jestliže tedy sluší odmítnouti pessimismus a z něho plynoucí radikalismus socialistů, netřeba proto přijati růžový optimismus školy liberalní a z něho prýšící odpor proti všemu autoritativnému zasáhání u vývoj poměrů hospodářsko-společenských skrze stát a jiné obce, pokud na zřeteli mají obecné blaho a pokrok vší společnosti. Již ukázáno bylo na bezdůvodnou domýšlivost, kterou jest pokládati soustavy čiré svobody konkurenční za vrchol všeho vývoje, na kterém nic nelze více měniti a se kterého leda sestupovatí lze (§. 15.) Nemožno popírati, že tlakem kapitálu práce druhdy velice strádá a že tlakem velikého kapitálu hyne malý kapitál (na př. živnosti řemeslné), třebas i líčení socialismu rádo nadsazovalo. Výtečností a zásluh konkurence netřeba vzdáti se, avšak lze zabrániti krajnostem a zvrhlostem, do kterých ona zabíhá a kterými tu sobectví a zloba, tu netečnost a bída vinný jsou. Že tak nestane se výhradným soukromým přičiněním účastněných tříd a osob (svépomocí), toho dokladem shora položené dilemma neboli »osudný kruh« Prince-Smithův, z něhož jenom jako deus ex machina pomáhá mu

pochybný optimismus; k tomu zapotřebí energické, účelu vědomé, nestranné iniciativy státu a jiných obcí; jí jest i svépomoci namnoze teprva klestiti dráhu. Ostatně odkazujeme na §§. 11., 15., 21. a j., ve kterých o věcech tuto zmíněných z části místněji pojednáno jest.

§. 65. *Reforma sociální: Programm.*

Počátkem a základem veškeré nápravy a pomoci jest zevrubné poznání zla i poměrův neuspokojujících, jakož i stálé, nepředpojaté a střídlivé stopování vývoje jejich, nikoliv ale filosofické hloubání nebo deklamace ústní a písemné, vědecké i belletrické. Poměry, o jichž reformu jde, různějí se v některých kusech netoliko kraj od kraje nébrž druhdy výrobu od výroby a proto nelze všech opatření veskrz užiti aniž do podrobná všechno. všude zákonem předepisovati (srv. §. 57. III.) Znalostí poměrů těch jest sobě zjednati úřední statistikou pečlivě vedenou a spracovávanou a pak vyhledáváním a popisnými zprávami organů zvláště toho schopných: inspektorů průmyslových, o kterých ihned zmínka bude.

Prvním požadavkem reformy jest, paralysovati přesilu kapitálu, na kolik ona obrací se v utlačování a dělníků vykořisťování, jež přičí se veškerým názorům mravním; základní myšlénka paralyzace té jest příbuzna s onou, se kterou setkáváme se v moderních zákonech lichevních. Tu potřebí,

aby právo hranice svoje dále posunulo a rozšířilo. Sem náleží valná část právních předpisů, které zahrnovány bývají názvem: zákony tovární, jako jsou: obmezení resp. zákaz zaměstnávání dítek, nedospělých a žen, předpisy v příčině dílen a processu výrobního na ochranu zdraví a života dělníkův, zákaz dávatí mzdu ve zboží na místo v hotových penězích, což slove po anglicku truckem a sloužilo k nekonečnému zkracování dělníků; nezbytným doplňkem právě řečených předpisů na ochranu zdraví a života jest stanovení záruky zaměstnatelů za úrazy, kterými stíženi jsou dělníci bez vlastní viny při provozování práce. Snad i zákonný předpis nedělní prázdně, kterou náboženství už ne všude dovede vynutiti, náleží k těmto mravním požadavkům reformy. Aby všechna právě řečená zákonná ustanovení ne pouze na papíru živořila, nýbrž nabyla plného života i závazné platnosti, potřebí jest nestranných veřejných organů, kteří nejprísnější nad šetřením jejich mají dozor, a to jsou inspektorové tovární nebo spíše průmysloví.

Neméně důtklivým jest požadavek, aby učiněna byla opatření, která by dělnictvu budoucnost zabezpečila a tím — což snad nejdůležitějším jest — zbudila v něm mravní vědomí vlastní zodpovědnosti a smysl hospodářský. Tomu cíli slouží založení třeba nucených pokladen pro podporování dělníkův chorých, invalidních a nakonec snad i nezaměstnaných, pak sirotkův a vdov dělnických; k pokladnám těm přistupujtež a přispívejtež netoliko dělníci nébrž i

zaměstnatelé; místní obce, se kterých část břemene chudinského snata bude, zajisté neodeprou příspěvků. Pro pokladny ty po vsí zemi rozvětvené i na vzájem společné stanovíž zákon jednotné stanovy (normativ) a jest především pečovati, aby dělník jsa členem pokladny určitého místního obvodu nebo závodu, tím pevně vázán nebyl na řečené stanoviště, nébrž aby volně mohl pohybovati a stěhovati se přenášaje nabytá v jedné pokladně práva do pokladny druhé a další. (Viz neutěšené poměry v české výrobě hnědouhelné, jak Bráf je popisuje.)

Všechna ustanovení doposud řečená zavírá v sobě osnova živnostenského řádu, kterýž rakouská vláda r. 1880 říšské radě předložila a jejíž oddíl dotýkající řemesel, valně ovšem byv změněn, už stal se zákonem; (novella živnostenská ze dne 15. března 1883 č. 39 ř. zák.)

K jaké činnosti stát resp. ostatní obce povolány jsou tam, kde konkurence i za soustavy svobody buď neujme se, buď vítěznými velikými kapitály zase zrušována jest, o tom již jednáno bylo v §§. 13., 15., 25. a j. (výroba obecnohospodářská, nebo regulativy a sazby).

Kromě těchto úkolů připadá státu a po případě jiným obcím úloha, pracovati bernictvím, berní politikou ve prospěch tříd strádajících. Daň důchodová proportionalní a u větší ještě míře progressivná vyhovují úkolu tomu, jenže principu progressivné daně důchodové jest uchvátiti netoliko daně přímé nébrž i daně nepřímé, ve kterých posud namnoze objevuje

se opačná progressivnost t. j. poměrně největší ztížení důchodu nejmenšího (daň z předmětů nezbytné spotřeby). Nahodilý důchod konjunkturální a rentovní jakož i důchody dědické obtížiti lze berněmi opatrně ale důrazně.

K těmto počínům opravným, které státu připadají buď proto, že pro povahu svou jemu náležejí, buď proto, že dělnictvo samo jich schopno není, a se které nejsou podnikatelé sebe lidumilnější, ač nechtějí-li prohospodařiti konkurrujíce s méně lidumilnými (srv. §§. 15 a 34), druží se úlohy, jichž provedení zůstaveno jest svépomocí dělníkův a ta ovšem na půdě iniciativou státu a jiných obcí připravené s dostatek dovede klíčiti a síliti se.

Plná svoboda koaliční (spolčovací) umožní sestoupení dělnictva v místní a širší spolky a hlavním účelem jejich bude, aby dosáhly lepších a slušných podmínek pracovních. Jest potřebí, aby dělnictvo samo poznalo dočasný stav a kolísání poptávky a nabídky pracovní (statistika, poptavárny při dělnických spolcích), aby od místní přeplněnosti trhu pracovního pomoheno bylo převodem (dopravou) přebytečných dělníkův na místa větší poptávky. Obmezením resp. zákazem práce dítek, nedospělých a žen umenší se nabídka práce již ve značné míře, a ve mnohých závodech, kde třeba zaměstnávat vedle dospělých i nedospělé, bude spravovati se délka denní doby pracovní (den pracovní) onou dobou, kterou zákon nedospělým stanoví. Zákonné stanovení

normalního dne pracovního pro všechny dělníky ne-
jeví se ani nutným ani opportunním. Také zákonné
obmezování počtu učedníků, které dovoleno zaměst-
návají v jednom závodu, prospívá dělníkům umen-
šujíc nabídku lacinější nebo bezplatné práce. Stát
sám jako zaměstnatel velkého počtu všelikých pra-
covníků konkurrencí svou dovede zajisté účinkovati
u značné míře na obecnou sazbu mzdy skytaje sám
podle hospodářské možnosti nejslušnějších podmínek
pracovních. — Svobodné jednoty dělnické opíráti
se budou neslušným požadavkům a podmínkám ka-
pitálu při smlouvě mezdní; historie anglických jednot
dělnických (trades-unions) učí, že nejzášších pomůcek
bojovních, stávek totiž (strike) a hromadného pro-
pouštění dělníků z díla (lockout) častěji užíváno
bylo jenom na počátku; než strana stranu a síla sílu
poznala; na místo zhoubného tak říkajíc divokého
válčení toho dostavilo se ponenáhlu smírné a slušné
vyjednávání, kteréž oběma stranám objevilo se s pro-
spěchem; zavedení výborů smírných (boards of con-
ciliation, navrhl Mundella) a rozhodčích (boards of
arbitration, navrhl Kettle) obeslaných resp. smluve-
ných oběma stranami dovršilo v Anglii organizaci
práce za nejnovější doby. — Pevné vazby spolkové
mimo to užiti lze k docílení úspor při spotřebě děl-
níkův (spolky konsumní; obydlí), druhdy snad i k za-
razení společenských podnikův.

Nenejméně však jest vážiti sobě mravních účinkův,
které pocházejí jednak z udržení žen a dětí při krbu
domácím (byty l), a po druhé z vytvoření pevných

svazků mezi dělníky a které jsou: obnovení a utužení života rodinného, vědomí o příslušnosti k velikému, důležitému a váženému stavu, stavovská čest, zachovávání slušných forem a slušného způsobu života a houževnaté přidržování oné míry života, která jest obvyklou a pokládá se za nezbytnou. Dokud není institucí shora řečených a dokud jimi povýšeno není mravní niveau dělnictva, marno jest kázati dělníkům, že spása jim kyne z obmezování sňatkův i plození.

Není pochyby, že na drahách obcemi a dělníky samými, jakož i přispěním slušných a šlechtných zaměstnatelů takto upravených dělnictvo domůže se zlepšení veškerého bytí svého, společnost pak a civilizace záruky nepřerušného vývoje a pokroku k lepšímu. Že otázka dělnická není toliko »otázkou žaludkovou«, nébrž i otázkou mravní, otázkou povšechné kultury, vysvítá zajisté ze všeho, co posud řečeno bylo. Velikost úlohy, která z nemalé části záleží ve přetvoření zvykův a povah lidských, nedopouští ovšem rychlého, snad okamžitého provedení a jest navykati myšlénce, že reformační činnost sociální jest zaměstnáním pro kolikerá desetiletí, že je setbou, která dospěje kýžených plodů po delším teprva prodlení. A rovněž sluší na mysli míti, že upravení a zvelebení stavu dělnického nesprovodí se světa všechno strádání a že až mnohé zástupy dělnické přidruží se k řadám středních tříd, nový »pátý« stav ozýváti se bude a nová podobná soci-

alní otázka vyvstane na obzoru společenském; už nyní hnutí koaliční a činnost státu vztahuje se po nejvíce toliko na cvičené dělnictvo průmyslové, ano sprosté dělnictvo, nádenníci sloužící průmyslu a orbě vylučování jsou. Jenom pozvolna krok za krokem ubírá se ku předu dějinný postup civilisace a blahobytu, schopen jsa náhlého sice couvnutí a zmaru, nikoliv ale náhlého posunutí do předu.
